

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/211066>

Please be advised that this information was generated on 2021-03-09 and may be subject to change.

SCO-KOHNSTAMM INSTITUUT

Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing

De gevalsstudies

SCO-Kohnstamm Instituut:
Maartje van Daalen
Sjoerd Karsten

In samenwerking met ITS-Nijmegen:
Gerrit Vrieze
Nico van Kessel

December 2008

Daalen, M. van & Karsten, S.
In samenwerking met G. Vrieze en N. van Kessel, ITS-Nijmegen.

Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing. De gevalsstudies.

SCO-Kohnstamm Instituut van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen, Universiteit van Amsterdam (SCO-projectnummer 40308).

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Uitgave:
SCO-Kohnstamm Instituut
Nieuwe Prinsengracht 130, Postbus 94208, 1090 GE Amsterdam
Telefoon: 020-5251201
www.sco-kohnstammstituut.uva.nl
In samenwerking met ITS-Nijmegen: <http://www.its-nijmegen.nl>.
Copyright © SCO-Kohnstamm Instituut, 2008

Dit onderzoek is gefinancierd uit het budget dat het ministerie van OCW jaarlijks beschikbaar stelt aan de LPC ten behoeve van Kortlopend Onderwijsonderzoek dat uitgevoerd wordt op verzoek van het onderwijsveld.

Woord vooraf

In januari 2008 diende het Platform van Vakverenigingen in het Voortgezet Onderwijs (VVVO) een aanvraag in bij LPC Kortlopend Onderwijsonderzoek. Het ging om deze onderzoeksvraag:

Welke oplossingen zijn er te ontwikkelen voor de problemen waarmee docenten geconfronteerd worden die in de onderbouw van het voortgezet onderwijs ingezet worden bij het geven van les/begeleiding in vakken waarvoor zij geen bevoegdheid hebben en/of leergebieden waarvoor zij geen volledige bevoegdheid hebben?

Een vraag, ingediend door Onderwijsgemeenschap Venlo en Omstreken (OGVO), werd hierbij aangehaakt:

Wat is voor docenten het belang van intrinsieke motivatie bij de keuze van hun beroep en bij hun beroepsidentiteit?

Het onderzoek werd toegekend binnen de ontwikkellijn 'de school als professionele organisatie'. Het survey-deel is uitgevoerd door het ITS Nijmegen (Gerrit Vrieze en Nico van Kessel) en de gevalsstudies werden gedaan door het SCO-Kohnstamm Instituut te Amsterdam (Maartje van Daalen en Sjoerd Karsten). In dit rapport vindt u het complete verslag van de gevalsstudies.

De onderzoekers spreken hier hun dank uit aan degenen die de survey-vragen hebben beantwoord, en aan hen die in interviews meer informatie gaven over de stand van zaken op hun school. Hartelijk dank voor uw medewerking!

Ook bedanken we het Platform VVVO en de OGVO voor hun hulp bij tussentijdse vragen van onze kant. We hopen dat het rapport bijdraagt aan het oplossen van de problemen rond het onbevoegd lesgeven in de onderbouw van het VO.

Sjoerd Karsten en Nico van Kessel

Kader van dit rapport

Het onderzoek *Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing* bestaat uit een survey en zeven gevalsstudies. Hierover is een overkoepelende brochure gemaakt.

Brochure:

Daalen, Maartje van, Gerrit Vrieze, Sjoerd Karsten & Nico van Kessel (2008). *Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing, ervaringen van docenten en schoolleiders in het voortgezet onderwijs*. Verkrijgbaar via: www.kpcgroep.nl/kennisonline.

Survey:

Vrieze, Gerrit & Nico van Kessel (2008). *Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing, survey docenten*. download: www.its-nijmegen.nl.

Gevalsstudies:

Daalen, Maartje van & Sjoerd Karsten (2008). *Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing, de gevalsstudies*. download: www.sco-kohnstamminstituut.uva.nl

Inhoudsopgave

Samenvatting van het onderzoek als geheel

1 Achtergrond van de onderzoeksvragen

2 De gevalsstudies

Gevalsstudie 1 Een grootstedelijk gymnasium in Noord-Holland:

Onbevoegd lesgeven als compromis

Gevalsstudie 2 Een grootstedelijk lyceum in Zuid-Holland:

"Liever bekwaam dan bevoegd"

Gevalsstudie 3 Een lyceum in de provincie Utrecht:

Het docentschap verandert

Gevalsstudie 4 Een vmbo-locatie in Overijssel:

Poging tot leergebieden en spin-off daarvan

Gevalsstudie 5 Een vmbo-locatie in Flevoland:

Onbevoegde en bevoegde docent als 'maatjes'

Gevalsstudie 6 Een vmbo-locatie in Gelderland:

Meer maatwerk nodig voor behalen bevoegdheid

Gevalsstudie 7 Een vmbo-locatie in Limburg:

Vakoverstijgend 'leren in nieuwe contexten'

3 Resultaten voor inzet on(der)bevoegde docenten

3.1 Bevindingen havo-vwo

3.2 Bevindingen vmbo

4 Resultaten voor beroepsidentiteit

4.1 Bevindingen havo-vwo

4.2 Bevindingen vmbo

5 Conclusies en discussie

5.1 Conclusies betreffende on(der)bevoegd lesgeven

5.2 Conclusies betreffende beroepsidentiteit

5.3 Discussie

6 Aanbevelingen uit het onderzoek als geheel

7 Geraadpleegde literatuur

Samenvatting van het onderzoek als geheel

Onderzocht werd in welke mate onbevoegd lesgeven in de onderbouw van het Voortgezet Onderwijs voorkomt en welke problemen zich hierbij voordoen. Een internet-survey onder leden van de vakverenigingen, aangesloten bij het Platform VVVO, leverde respons op van 974 docenten van wie 553 lesgeven in de onderbouw. Tevens werden op zeven scholen verdiepende studies gedaan.

Resultaten van het survey laten zien dat een kwart van de docenten in de onderbouw wel eens onbevoegd lesgeeft. Dit gebeurt voor een deel in het kader van leergebieden, die voornamelijk in het vmbo in ontwikkeling zijn. Ongeveer 20 procent van de onbevoegde docenten en 40 procent van de bevoegde collega's is ontevreden met het onbevoegde lesgeven. De bevoegden vinden een degelijke basis, die zij zelf in jaren studie hebben verworven, essentieel voor het geven van vakinhoudelijk onderwijs. De helft of meer van alle gesprekspartners ervaart een grotere taakbelasting in verband met het onbevoegde lesgeven.

De opvattingen over onbevoegd lesgeven in het kader van leergebieden variëren. Sommige docenten hebben hiermee problemen omdat zij verlaging van het niveau vrezen. Anderen zijn bereid mee te denken over leergebieden en vragen rond bevoegdheid, als er voldoende garanties zijn voor het op peil houden van de vakinhoud, scholing in het nieuwe vak of leergebied, begeleiding door collega's en steun van de schoolleiding.

In de gevalsstudies kon dieper worden ingegaan op de achtergrond van het onbevoegde lesgeven. Deze studies onderstrepen de resultaten uit het survey. Evenals de docenten uit het survey hechten gesprekspartners uit de gevalsstudies aan bevoegde docenten in de klas. Als dat niet haalbaar is worden onbevoegde docenten ingezet of, wat vaker het geval is, onderbevoegde. Er zijn verschillen tussen havo/vwo en vmbo. Het inzetten van on(der)bevoegden in havo/vwo is meestal een noodoplossing of een compromis, omdat er geen bevoegde docenten te krijgen zijn of omdat er te weinig uren beschikbaar zijn voor een nieuwe docent. In het vmbo spelen deze factoren ook een rol. Daarbij maken deze scholen van de nood een deugd door docenten met een pabo-diploma in te zetten voor leerlingen in de lagere leerjaren en de praktijkgerichte niveaus. Deze onderbevoegde docenten moeten, meestal in het kader van 'minder handen voor de klas', door hun pedagogische aanpak de rust scheppen die de vaak kwetsbare leerlingen nodig hebben om tot leren te komen.

Overigens vindt het merendeel van de on(der)bevoegde docenten en hun leiding het essentieel dat er op termijn alsnog een bevoegdheid wordt behaald. Er wordt daarbij op enkele scholen de behoefte uitgesproken aan een regeling die meer maatwerk biedt. Ook zijn er ideeën over een eventuele speciale vmbo-bevoegdheid.

In de laatste paragraaf worden aanbevelingen geformuleerd met betrekking tot bevoegdheden: drie bovenschools en vier op schoolniveau. Ook worden zes aanbevelingen gedaan met betrekking tot leergebieden.

In het onderzoek werden opvattingen over de beroepsidentiteit als tweede onderwerp bevestigd. Uit het survey blijkt dat vrijwel alle docenten intrinsiek gemotiveerd zijn voor het docentschap, waarbij zij gerichtheid op de vakinhoud koppelen aan plezier in het omgaan met leerlingen. Uit enkele gevalsstudies blijkt voor het vmbo een verschuiving op te treden van vakgebonden docentschap naar een breder docentschap. In deze bredere opvatting komt de relatie met de leerlingen op de eerste plaats.

1 Achtergrond van de onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen

In januari 2008 diende het Platform van Vakverenigingen in het Voortgezet Onderwijs (VVVO) een aanvraag in bij LPC Kortlopend Onderwijsonderzoek. Het ging om deze vraag:

Welke oplossingen zijn er te ontwikkelen voor de problemen waarmee docenten geconfronteerd worden die in de onderbouw van het voortgezet onderwijs ingezet worden bij het geven van les/begeleiding in vakken waarvoor zij geen bevoegdheid hebben en/of leergebieden waarvoor zij geen volledige bevoegdheid hebben?

Een vraag, ingediend door Onderwijsgemeenschap Venlo en Omstreken (OGVO), naar het belang van intrinsieke motivatie bij beroepskeuze en beroepsidentiteit werd hierbij aangehaakt. Wij hebben deze vraag als volgt vertaald:

Komt de beroepsidentiteit in het geding door onbevoegd lesgeven en de invoering van leergebieden?

Wettelijke achtergrond

Sinds 1 augustus 2006 is de 'Wijziging van de Wet op het voortgezet onderwijs inzake vervanging van de basisvorming door een nieuwe regeling voor de onderbouw (regeling onderbouw VO)' van kracht. De regels voor bevoegdheden van leraren bieden sinds die datum meer ruimte voor de scholen om te kiezen voor individuele bevoegdheid of teambevoegdheid. Het is toegestaan dat een docent die daartoe bekwaam geacht wordt door het bevoegd gezag meer vakken voor een groep leerlingen verzorgt, mits in het team waarvan hij deel uitmaakt voor alle te geven vakken een bevoegd docent aanwezig is die de inhoudelijke verantwoordelijkheid draagt (zie de folder 'Wat moet en wat mag in de onderbouw?' www.onderbouw-vo.nl). Dan is er sprake van teambevoegdheid.

Leergebieden

De verandering in de regels voor bevoegdheden hangt samen met de mogelijkheid tot het invoeren van leergebieden. Scholen hebben de vrijheid zelf leergebieden samen te stellen en te bepalen welke lesstof in welk leergebied een plaats krijgt. We noemen enkele voorbeelden. Het leergebied '*Mens en maatschappij*' combineert onderdelen uit het curriculum van de vakken geschiedenis, aardrijkskunde, economie en soms levensbeschouwing, terwijl in '*Mens en natuur*' onderdelen van natuur- en scheikunde, techniek, biologie en verzorging worden gecombineerd. In '*Kunst en cultuur*' zijn inhoud van muziek, dans, drama en beeldende vakken herkenbaar. *Wiskunde Wetenschap en Techniek* (WWT), op sommige scholen ook wel *Science* genoemd, is de verzamelnaam voor wiskunde, biologie, techniek, natuurkunde, scheikunde, biologie en aardrijkskunde (fysische geografie).

Een belangrijke reden voor het invoeren van leergebieden, met name in het vmbo, is het creëren van een leerklimaat waarin leerlingen zich veilig voelen in een vertrouwde groep met 'minder handen in de klas'. Een tweede belangrijke reden is het vergroten van de samenhang tussen vakinhouden, waardoor inhoudelijke verbanden voor leerlingen interessanter en begrijpelijker worden.

In het survey, uitgevoerd door het ITS-Nijmegen, kwamen de onderzoeksvragen aan de orde in een vragenlijst die werd ingevuld door 974 docenten in het voortgezet onderwijs, van wie 553 in de onderbouw. In afstemming met het survey werden zeven gevalsstudies gedaan. We presenteren in het volgende het complete verslag van deze gevalsstudies¹.

¹ Het verkorte verslag van het onderzoek als geheel is gepubliceerd in het kader van het Kortlopend Onderzoek in de lijn "Professionele Organisatie", zie Van Daalen, Vrieze, Karsten & Van Kessel, 2008. Het complete survey-verslag door Vrieze & Van Kessel staat op de website van het ITS: <http://www.its-nijmegen.nl>.

2 De gevalsstudies

Keuze van de scholen

Om scholen te vinden waar het on(der)bevoegd lesgeven in de onderbouw en de ontwikkeling van leergebieden spelen is gebruik gemaakt van verschillende bronnen, waaronder de projectgroep Onderbouw VO, respondenten uit het survey, en het netwerk van collega's binnen het SCO-Kohnstamm Instituut en het ITS. Bij de keuze van de scholen is gelet op geografische spreiding, op spreiding over onderbouw havo/vwo en vmbo, over brede scholengemeenschappen en kleinere scholen, en over scholen die vakoverstijgend werken en scholen die meer traditioneel lesgeven². In de gekozen scholen werd een aansprekend voorbeeld gezocht van de problematiek die het onbevoegde lesgeven met zich meebrengt en oplossingen daarvoor.

Afname van de interviews en rapportage per school

Binnen elk van de gekozen scholen werden twee tot drie respondenten gevraagd voor een interview, dat ofwel telefonisch ofwel face-to-face werd afgenomen. De onderwerpen voor de interviews werden afgestemd met die uit het survey. De verkregen informatie werd aan de hand van een vast format voor elke school verwerkt tot een kort conceptverslag. Dit concept werd aan de geïnterviewden toegestuurd met de vraag om correctie en aanvulling. De aldus geaccordeerde verslagen zijn hieronder opgenomen. De scholen zijn hierbij niet met name genoemd maar aangeduid met een algemene typering. Wij hebben via de interviews een momentopname gemaakt van de lopende processen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs en een stand van zaken beschreven van juni tot oktober 2008. We bespreken eerst de drie havo-vwo-scholen en daarna de vier vmbo's.

² Diephuis en van Kasteren (2003) beschreven vier scenario's als modellen van vernieuwing, waarbij scenario 1 het dichtst ligt bij de vertrouwde manier van lesgeven en scenario 4 het meest vernieuwend is. Elk scenario wordt beschreven vanuit de samenhang die wordt aangebracht in de leerstof en tussen de vakken. Die samenhang kan bestaan uit samenwerking tussen vakdocenten met de schoolvakken als uitgangspunt, uit combinaties van vakken in de vorm van meer geïntegreerde opdrachten of projecten, tot en met integratie van vakken in een groter geheel als een leergebied.

Gevalsstudie 1

Een grootstedelijk categoriaal gymnasium in Noord-Holland: Onbevoegd lesgeven als compromis

Informatiebronnen

De informatie is verkregen

- Uit een interview met één van de twee conrectoren.
- Uit een interview met een docent die bevoegd lesgeeft in natuurkunde en daarnaast onbevoegd in scheikunde.
- Van de website van de school.

Beschrijving situatie van de school

Het betreft hier een middelgroot categoriaal gymnasium in één van de vier grote steden. De school telt ruim 800 leerlingen en ca 90 personeelsleden. Er wordt op de traditionele manier vakgericht lesgegeven, en daarnaast is er zo nu en dan een project waarin twee vakgebieden samenwerken. Een voorbeeld is het fotografieproject Camera Obscura in de derde klassen, waarin onderdelen uit de natuurkunde (de optica) en de scheikunde (werking van het fotopapier) gecombineerd worden.

Achtergrond van de inzet van onbevoegde docenten

De school heeft relatief veel bevoegde docenten. Er zijn twee voorbeelden van docenten die bevoegd zijn voor het ene vak en in schooljaar 2007-2008 onbevoegd een tweede, verwant vak erbij gaven. In schooljaar 2008-2009 is deze situatie voor één van beide docenten gecontinueerd. De inzet van een docent voor een vak waarvoor deze onbevoegd is gebeurt ad hoc, op basis van de actuele situatie in de school. Soms is er voor een bepaald vak geen nieuwe docent te krijgen. In een ander geval komen er uren vrij vanwege verlof van een collega, terwijl de docent die al veel uren geeft in het betreffende vak die extra uren er niet bij kan nemen. Dan kan beslist worden de extra uren te laten geven door een docent die weliswaar onbevoegd is voor dat vak, maar bevoegd voor een verwant vak. In een volgend schooljaar kan de situatie zich weer wijzigen.

Soms is de achtergrond van de inzet van een onbevoegde docent een financiële. Als een docent niet voldoende uren kan geven in het eigen vak, dan kun je hem of haar extra taken geven (zoals het organiseren van schoolfeesten), maar het is aantrekkelijker, zowel voor de school als voor de docent, om deze docent voor een paar uur een ander vak te laten geven. Het is elk jaar een hele puzzel om de organisatie van de lessen rond te krijgen.

De docent die bevoegd is voor natuurkunde geeft dit vak aan enkele tweede en derde klassen, en daarnaast aanvangsonderwijs scheikunde in drie derde klassen. Twee van de drie derde klassen krijgen zowel natuur- als scheikunde van deze docent. In het interview licht hij zijn lesgeven in scheikunde als volgt toe. Als docent natuurkunde heb je al behoorlijk veel kennis over scheikunde, omdat er veel overlap is in onderwerpen. In klas 3 is het scheikundeprogramma een kennismaking met het vak. De docent heeft de vrijheid om bepaalde onderwerpen te kiezen. In klas 4 "wordt het eigenlijk een ander vak", en wordt er gestart met de eindexamenstof. Hiaten die eventueel in klas 3 zijn ontstaan kunnen in de latere leerjaren worden gerepareerd.

Wat opvalt op het niveau van de school

Neutraal

- Docenten onbevoegd inzetten voor een vak is een manier om een lerarentekort voor dat vak op te vangen. De inzet van een onbevoegde docent is zeker niet voor elk vak een optie. Als het om een taal gaat, kiest de school altijd voor een bevoegde docent, om te voorkómen dat een heel verkeerde basis wordt gelegd (bijv. een verkeerde uitspraak).
- Er is nascholingsgeld voor docenten die bijv. een verdere bevoegdheid willen behalen. De school neemt daartoe op dit moment geen initiatieven; een docent die daarin geïnteresseerd is kan dit zelf aanklaarten bij de schoolleiding. Achteraf wordt dan verantwoording afgelegd over de gevolgde scholing in een functioneringsgesprek.

Positief

- Er wordt volgens de geïnterviewde conrector steeds afgewogen in welke situatie het beter is een nieuwe bevoegde docent te werven voor vrijkomende uren, en wanneer het "knippen en plakken" met de in dienst zijnde docenten een oplossing is. Het opvullen van het lesuren-pakket van docenten voor wie onvoldoende uren beschikbaar zijn in hun eigen vak is soms te verkiezen boven het werven van een extra docent voor een "mini-baantje" (minder dan 8 uur). Dit opvullen is voor de school goedkoper en organisatorisch (rooster e.d.) gemakkelijker; de docent is er blij mee, en de binding van deze docent met de school wordt versterkt. Aan de andere kant wil men zoveel mogelijk bevoegde docenten voor de klas.

Problemen en oplossingen

- De schoolleiding vindt dat de kwaliteit van het onderwijs goed in de gaten moet worden gehouden. Als een klas een jaar onderwezen is door een onbevoegde docent kunnen eventuele gebreken pas later aan het licht komen, bijv. als de leerlingen het schooljaar daarop bepaalde onderdelen niet onder de knie hebben.
- Ook in de ogen van de geïnterviewde docent is het onbevoegd lesgeven mogelijk een bedreiging van de kwaliteit van het onderwijs. "Van de zeven SBL-competenties is de vakinhoudelijk-didactische competentie een heel belangrijke, niet alleen voor leerlingen in de hogere leerjaren."
- De rol van bevoegde vakdocenten moet niet worden onderschat. Zij zijn in staat leerlingen in de onderbouw te motiveren voor 'hun' vak, waardoor de kans vergroot wordt dat leerlingen een profiel kiezen waarvan dat vak onderdeel uitmaakt. Het is de vraag of een onbevoegd docent leerlingen op dezelfde wijze kan inspireren. "Leerlingen op deze school kunnen een 'goede' docent onderscheiden van een 'aardige' docent, en respecteren een docent met vakkennis en een goede manier van lesgeven", aldus de conrector.
- Een oplossing voor een eventueel lerarentekort wordt door sommige scholen gezocht in het gebruik van een elektronische leeromgeving voor het vak in kwestie, waarmee de leerlingen zelf aan de slag kunnen. Een onbevoegde docent zorgt dan voor begeleiding of toezicht. De opvatting van de geïnterviewde conrector is dat ook in zo'n geval een bevoegd docent eigenlijk onmisbaar is, namelijk als de man of vrouw die van het vak houdt en door dat uit te stralen de interesse van de leerlingen wekt.

Wat opvalt op het niveau van de docent

Positief

- De bevoegde docent, die al veel uren scheikunde geeft, is blij dat hij er een aantal vrijkomende uren niet bij hoeft te nemen. Hij is graag bereid om de onbevoegde docent, die deze uren gaat geven, te begeleiden.
- De geïnterviewde docent natuurkunde is blij met de extra uren scheikunde en krijgt door de combinatie van de twee vakken een interessantere onderwijstaak.
- De verwantschap van natuur- en scheikunde werkt positief uit. De docent heeft vanuit de natuurkunde al behoorlijk veel kennis over scheikundige onderwerpen. En als beide vakken aan dezelfde klas worden gegeven kunnen bepaalde onderwerpen gelijktijdig behandeld worden: het atoommodel uit de scheikunde tegelijk met elektriciteit uit de natuurkunde. Soms resulteert dit in een proefwerk voor beide vakken samen. Door eenzelfde onderwerp vanuit verschillende perspectieven te bekijken wordt bovendien het analytisch vermogen van de leerlingen gestimuleerd.

Problemen en oplossingen

- De geïnterviewde docent merkt op dat natuurkunde, waarin hij bevoegd is, echt voelt als 'eigen vak'. Het tweede 'niet-eigen' vak vraagt veel voorbereiding en begeleiding. Die begeleiding en ondersteuning is er overigens in diverse vormen:
 - o Begeleiding door de bevoegde collega gedurende een schooluur per week. Besproken worden: hoe het gaat met de lopende lessen, de verdere planning, problemen waar de onbevoegde docent tegenaan loopt. Ook tussentijds is deze collega gemakkelijk aan te spreken voor advies en tips.
 - o Er is technische ondersteuning door TOA's, Technisch OnderwijsAssistenten, met name voor practica.
 - o Er is goed materiaal beschikbaar. De geïnterviewde docent gebruikt materiaal dat door de bevoegde collega scheikunde is ontwikkeld in de vorm van een reeks powerpoint-presentaties met begeleidende stencils. Het is voor de onbevoegde docent

weliswaar wat lastiger om te werken met dit materiaal dan met een bestaande methode, maar daar staat tegenover dat de maker bij de hand is om zo nodig extra informatie te geven.

- Er wordt niet verwacht dat de bevoegde en de onbevoegde docent bij elkaar in de les komen kijken, terwijl de geïnterviewde docent intervisie leerzaam zou vinden. De bevoegde collega staat wel altijd open voor vragen, maar neemt zelf weinig initiatief in de richting van de onbevoegde docent. Er zijn twee belemmeringen:
 - o Tijdgebrek van de bevoegde docent was juist aanleiding voor de inzet van de onbevoegde docent. Dus meer tijdsinvestering door de bevoegde docent ligt niet voor de hand.
 - o In de cultuur van de school heeft de docent van oudsher veel autonomie. In die cultuur is het niet gebruikelijk dat een docent zich bezighoudt met hoe een collega lesgeeft.
- Een functioneringsgesprek zou volgens de geïnterviewde docent een goede gelegenheid zijn om te bespreken hoe hij het onbevoegde lesgeven ervaart. Zulke gesprekken worden echter niet op regelmatige basis gehouden.

Wat opvalt op het niveau van de leerling

Positief

- De leerlingen krijgen les van een beperkt aantal docenten, wat overzichtelijkheid en rust bevordert.
- Als twee vakken gegeven worden door dezelfde docent is een goede afstemming tussen die vakken mogelijk.

Toekomstperspectief

De school staat achter de trend in de richting van vakoverstijgend onderwijs, aldus de conrector. Voor de leerlingen is het interessant als er niet alleen in afzonderlijke vakken wordt onderwezen. Daar staat tegenover dat de academisch opgeleide docenten meestal hechten aan hun eigen vak, en minder voorstander zijn van dat vakoverstijgende.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde docent natuurkunde geeft aan dat hij min of meer toevallig in het leraarschap gerold is en het leuk bleek te vinden. Bij de keuze om docent te blijven hebben verschillende factoren een rol gespeeld: hij vindt lesgeven maatschappelijk belangrijk en werkt graag met jonge mensen. Een secundaire arbeidsvoorwaarde die positief heeft bijgedragen is het feit dat zijn eigen vakanties samenvallen met die van zijn kind.

Deze docent is redelijk tevreden over de inhoud van het werk en de mate waarin het 'te doen' is. Hij vindt met name de interactie met leerlingen leuk. Minder tevreden is hij over één schoolgebonden punt en twee algemenere punten.

1. Binnen de school mist hij kwaliteitsnormen. Hij heeft niet het gevoel dat er veel belangstelling is voor hoe hij het doet. Het zou prettig zijn als collega's of schoolleiding meer initiatief namen om het werk gemakkelijker te maken voor beginnende docenten, zeker als die er een tweede vak bij moeten geven. En regelmatige terugkoppeling op het functioneren zou voor alle docenten nuttig zijn.
2. Een algemener punt is de beperking in doorgroeimogelijkheden. Binnen de school zelf zijn er geen mogelijkheden op korte termijn. Afgestudeerden die in het bedrijfsleven terechtkwamen hebben veel meer carrièremogelijkheden met bijbehorende salarissen.
3. Ook inhoudelijk is de mogelijkheid om je persoonlijk te ontwikkelen beperkt. Ieder jaar komen er weliswaar nieuwe leerlingen, maar je houdt toch "dezelfde sóort uitdaging".

Gevalsstudie 2

Een grootstedelijk lyceum in Zuid-Holland: "Liever bekwaam dan bevoegd"

Informatiebronnen

De informatie is verkregen:

- Uit een interview met de teamleider onderbouw vwo.
- Uit een interview met een docente die onbevoegd lesgeeft in Klassieke Talen.
- Van de website van de school.

Beschrijving situatie van de locatie

Het Lyceum valt, samen met twee andere scholen, onder een onderwijsgroep die in totaal ruim 2000 leerlingen en ca 200 personeelsleden omvat. Het Lyceum, zeven jaar geleden opgericht in een nieuwbouwwijk, biedt openbaar onderwijs op gymnasium-, athenaeum-, havo- en vmbo-niveau. De onderbouw vwo heeft begin schooljaar 2008-2009 ca 190 leerlingen en 14 teamleden. De bovenbouw wordt elk schooljaar groter vanuit de onderbouw. De geïnterviewde teamleider van de onderbouw vwo heeft, evenals de overige teamleiders in de school, een speciale taak in het begeleiden van de on(der)bevoegde docenten in het team. De werkwijze van de school is te karakteriseren als scenario 2: er wordt voorzichtig geëxperimenteerd met enkele projecten.

Achtergrond van de inzet van onbevoegde docenten

Onbevoegd of onderbevoegd lesgeven komt op de school veel voor, in verschillende vormen.

Ten eerste zijn er jonge mensen in dienst die nog bezig zijn met het afronden van een tweedegraads opleiding. Voor een deel zijn dit docenten met een PABO-diploma die studeren voor een tweedegraads bevoegdheid in een vak dat dicht ligt bij een basisschoolvak, zoals Nederlands of aardrijkskunde. Ten tweede zijn er docenten die een doctoraal of master hebben in een schoolvak, maar nog bezig zijn met het behalen van hun diploma aan de lerarenopleiding. Ten derde zijn er enkele 'wijs grijs' docenten³, die met (vervroegd) pensioen zijn en (on)bevoegd lesgeven in een vak waarover zij veel kennis hebben vanuit hun beroep. (Voor de bovenbouw geldt nog dat het erg moeilijk is eerstegraads bevoegde docenten te vinden. Vaak worden hier tweedegraads bevoegden ingezet die naast het lesgeven studeren om een eerstegraads bevoegdheid te behalen.)

Het motto van de school is "liever bekwaam dan bevoegd", maar bevoegdheid behalen is evengoed een harde eis die gesteld wordt aan elke on(der)bevoegde docent.

Achtergrond van de inzet van on(der)bevoegde docenten is overduidelijk het lerarentekort. Een voorbeeld van een nog niet bevoegde docent is de geïnterviewde lerares Klassieke Talen.

Voorbeeld van een onbevoegd docent

De geïnterviewde docente Klassieke Talen geeft onbevoegd les in zowel onder- als bovenbouw. (In klas 5 en 6 van het vwo geeft zij Grieks, maar de examenverantwoordelijkheid ligt daar bij de enige bevoegde collega, die zelf ook de meeste lessen geeft in de bovenbouw.) De achtergrond van deze docente is enkele jaren studie in de Klassieke Talen, twee jaar studie Pedagogiek, en een aan het conservatorium afgeronde studie. Met deze laatste verkreeg ze een bevoegdheid als 'docerend musicus'. Vanwege het grote tekort aan classici werd zij, op basis van haar pedagogische kwaliteiten in combinatie met haar gebleken interesse voor de klassieken, gevraagd om les te komen geven op het Lyceum. Zij geeft inmiddels vier jaar les als zij-instromer en vindt het van groot belang om de eerstegraads bevoegdheid Klassieke Talen te behalen. Zij is vastbesloten de opleiding daartoe binnen afzienbare tijd met succes af te ronden.

Wat opvalt op het niveau van de school

Positief

³ De pilot "Wijs Grijs in het Onderwijs" wordt in de regio Den Haag/Rotterdam uitgevoerd door CINOP en Loyalis in opdracht van de ministeries van SZW en OCW.

- Het behalen van de vereiste bevoegdheid op een redelijk geachte termijn is vanuit de schoolleiding een harde eis voor elk on(der)bevoegd teamlid. De school faciliteerde het studeren voor een bevoegdheid al vóór de 'Plasterkgelden' (het scholingsfonds van het ministerie van OCW). Behalen van de vereiste bevoegdheid is voorwaarde voor een vaste aanstelling, terwijl ontslag volgt als de bevoegdheid niet binnen een gestelde termijn behaald wordt. Docenten hebben zich vastgelegd bij behalen van de bevoegdheid een aantal jaren aan de school verbonden te blijven; wil men eerder weg, dan moet de bijdrage aan de studie die de school betaald heeft, worden terugbetaald.
- Bekwaamheid wordt minstens even belangrijk gevonden als bevoegdheid. De bekwaamheid van elk teamlid wordt jaarlijks bewaakt in de vorm van functionerings- en beoordelingsgesprekken.
- De teamleider van de onderbouw is goed te spreken over de on(der)bevoegde docenten, die lesgeven en daarnaast studeren voor hun bevoegdheid. Zij merkt dat deze docenten vaak bewust kiezen voor werk in het onderwijs, dat ze talent hebben hiervoor, bereid zijn om zelf te leren, open staan voor vernieuwing en betrokken zijn bij leerlingen en school.
- De teamleider hoort van ouders en leerlingen dat er waardering is voor de wijze waarop lesgeven wordt, ook door on(der)bevoegde docenten.

Problemen en oplossingen

- Het is voor on(der)bevoegde docenten niet gemakkelijk om naast het lesgeven te studeren voor hun bevoegdheid, zeker in een levensfase waarin velen een jong gezin hebben.
- Studerende docenten zijn vaste dagdelen niet beschikbaar voor taken die buiten het eigenlijke lesgeven vallen, zoals het aanwezig zijn voor ouderavonden, teamvergaderingen en rapportuitreikingen. Tegelijk is het voor de teamleiding moeilijk om dergelijke taken altijd bij de overige, niet-studerende, docenten te leggen.

Wat opvalt op het niveau van de docent

Positief

- De geïnterviewde docente ondervindt veel waardering van de schoolleiding en heeft het gevoel dat ze als volwaardige collega meedoet op school.
- Haar sterke kant, het contact maken met individuele leerlingen, komt goed uit de verf, zowel in het lesgeven als in het mentor-zijn.
- Er is goede coaching door de bevoegde classicus, die tevens sectieleider is. Deze classicus is altijd bereid vragen te beantwoorden en advies te geven. Formeel is er enkele keren per jaar sectie-overleg tussen de bevoegde docent, de geïnterviewde docente en een tweede onbevoegde collega. In de praktijk is er overleg zo vaak als nodig is.

Problemen en oplossingen

- Voor de geïnterviewde docente was het een hele overgang van individueel lesgeven naar lesgeven aan een hele klas. In het begin was zij 'drie lessen vóór op de leerlingen'.
- Zij vindt haar didactische vaardigheden voor verbetering vatbaar, en heeft daarom aan een onderwijskundig goed onderlegde collega gevraagd om in haar lessen te komen kijken.
- De geïnterviewde docente is soms teleurgesteld in het onderwijs als organisatie. Van buiten de onderwijswereld binnengekomen is haar opgevallen hoeveel onrust er heerst. Er is steeds verandering in regels en wetjes, "en als je daaraan probeert te voldoen wordt het toch weer anders".

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde teamleider onderbouw vwo vindt enthousiasme voor het vak en inspirerend kunnen lesgeven belangrijke kenmerken van een goed docent. Het motto van de school is al genoemd: "liever bekwaam dan bevoegd". Bekwaam zijn bestaat dan vooral uit: "hart hebben voor de leerling, voor het vak en voor de school, en leerlingen nieuwsgierig kunnen maken naar hoe dingen in elkaar zitten". Deze bekwaamheid is volgens de teamleider niet gekoppeld aan leeftijd, en evenmin aan bevoegdheid, hoezeer die bevoegdheid gewaardeerd en vereist wordt door de school. Om het beroep van leraar aantrekkelijk te maken zijn bekwame docenten belangrijk als rolmodel. Overigens is ook een behoorlijk salaris hierbij een factor van belang. "Docenten leiden mensen op voor de toekomst, een niet te onderschatten taak!"

De geïnterviewde docente beoefent het leraarsberoep vanuit "een passie voor de klassieken". Ze vindt het essentieel om die passie te onderbouwen met een eerstegraads bevoegdheid. Behalve de inhoud van het vak vindt zij ook de omgang met leerlingen boeiend. "Eruit halen wat er in zit" is wat haar motiveert in haar muzieklessen én in het lesgeven op school.

Gevalsstudie 3

Een lyceum in de provincie Utrecht: Het docentschap verandert

Informatiebronnen

De informatie is verkregen:

- Uit een interview met een zeer ervaren eerstegraads bevoegd docent die lesgeeft in biologie, algemene natuurwetenschappen, en 'natuur, leven en technologie' (NLT).
- Uit een interview met een ervaren docente die tweedegraads bevoegd is voor Nederlands en geschiedenis.
- Van de website van de school.

Beschrijving situatie van de locatie

Het betreft hier een lyceum voor havo en vwo dat werkt vanuit een specifieke onderwijskundige visie. Het is een relatief kleine school met ca 750 leerlingen en 68 docenten. De onderbouw bestaat uit een driejarige brugperiode waarin de toekomstige havo- en vwo-leerlingen bij elkaar blijven. Het programma in het eerste en tweede leerjaar is voor alle leerlingen hetzelfde. In het derde leerjaar bestaat er een havo-leerweg naast een vwo-leerweg. Deze overlappen in die mate dat de havo- en vwo-leerlingen in dezelfde lesgroep kunnen blijven.

Er wordt gewerkt vanuit een onderwijskundige visie waarin de eigen verantwoordelijkheid van de leerlingen centraal staat. De leerlingen zijn veel zelf aan het werk in hun eigen tempo en krijgen daarnaast klassikale instructie. Het ruimere kader wordt gevormd door de doelen van de vernieuwde onderbouw: toepassing, vaardigheden en samenhang.

Er wordt niet structureel vakoverstijgend onderwijs gegeven, maar er worden wel projecten uitgevoerd waarin onderdelen uit verschillende vakken in samenhang aan bod komen. Een voorbeeld is het 'samenwerkingsproject' in de derde klassen. Hier formuleren de leerlingen een onderzoeksvraag vanuit het vak economie, maken een presentatie vanuit het vak Nederlands, en kleden deze visueel aan binnen het vak beeldende vorming. De werkwijze van de school is het best te karakteriseren als scenario 2 in de typering van Diephuis en van Kasteren (2003).

Visie op de inzet van on(der)bevoegde docenten in onder- en bovenbouw

De geïnterviewde docenten zijn bevoegd, en geven vanuit hun perspectief een visie op de inzet van on(der)bevoegde docenten.

Het is moeilijk bevoegde docenten te vinden voor de onderbouw. Aan het eind van schooljaar 2007-2008 waren er nog onvervulde vacatures voor schooljaar 2008-2009. Onder de sollicitanten bevonden zich mensen die nog met de studie bezig waren. Het komt zo nu en dan voor dat een docent die bevoegd is voor één vak (bijv. scheikunde), onbevoegd een aantal lessen geeft in een tweede daarmee verwant vak (bijv. biologie). Ook wordt er lesgegeven door enkele zij-instromers, die naast hun lesgeven hard werken om hun diploma aan de lerarenopleiding te behalen.

On(der)bevoegd lesgeven in de onderbouw heeft gevolgen voor het lesgeven in de bovenbouw. Als een klas het voor een bepaald vak minder goed doet in de bovenbouw wordt dat, met of zonder ironie, geweten aan de vorige leerjaren waarin die klas les gehad heeft van een onbevoegde docent, aldus één van de geïnterviewde docenten. In de bovenbouw is in toenemende mate sprake van 'halfbevoegd' lesgeven in de vorm van tweedegraads bevoegde docenten die lesgeven aan klassen waarvoor eerstegraads bevoegdheid vereist is. Deze "opmars van tweedegraders" wordt door de eerstegraads bevoegden met scepsis bekeken.

Wat opvalt op het niveau van de school

Positief

- Als tweedegraads bevoegde docenten een eerstegraads bevoegdheid willen behalen, zodat ze ook kunnen lesgeven in de bovenbouw, wordt dat door de school gefaciliteerd.

Problemen en oplossingen

- Door de al genoemde toename van tweedegraads bevoegde docenten ontstaat er informeel een ongewenste scheiding tussen "bovenbouwdocenten" en "onderbouwdocenten". Het beleid van de school is dat een docent zoveel mogelijk eenzelfde klas lesgeeft van het eerste leerjaar tot en met

het eindexamen. Omdat er te weinig eerstegraads docenten zijn worden deze docenten steeds meer uitsluitend ingezet in de bovenbouw, en volgen zij hun klassen dus pas vanaf het vierde leerjaar.

Wat opvalt op het niveau van de docent

Positief

- Nog niet volledig bevoegde docenten kunnen vaak wél goed lesgeven, aldus één van de geïnterviewde docenten. Op de lerarenopleidingen hebben zij een repertoire aan methodes en didactische werkvormen verworven. Vergeleken met docenten die op de ouderwetse manier zijn opgeleid voor vooral klassikaal lesgeven, kunnen de meer recent opgeleide of in opleiding zijnde docenten goed uitleggen aan individuele leerlingen, en hen stimuleren zelf antwoorden te vinden.

Problemen en oplossingen

- Een on(der)bevoegd docent geeft, in de ogen van één van de geïnterviewde docenten, les door "het boek te doen". Dat is weliswaar niet positief, maar toch veel beter te doen dan vroeger, omdat de huidige schoolboeken veel houvast bieden in de vorm van opdrachten en antwoorden, herhaalstof, toegevoegde vragen. Wat dan ontbreekt, is gedegen inhoudelijke vakkennis, om de kern van wat belangrijk is uit de verf te laten komen. De on(der)bevoegde docent kan minder "extra's" inbrengen in de juiste context van een bepaald onderwerp. En die extra's maken het vak juist leuk voor leerlingen. Ook gebruiken on(der)bevoegde docenten gebeurtenissen in de wereld minder gemakkelijk als aangrijpingspunt om de les een interessante impuls te geven.
- Eén van de geïnterviewde docenten had de verwachting dat de school met zij-instromers "een groter deel van de wereld zou binnenhalen". Zij-instromers zouden, vanuit hun heel andere achtergrond, eigen ervaringen meebrengen en die kunnen gebruiken in hun lesgeven. Dat daarvan nog niet veel merkbaar is in de school komt misschien omdat zij-instromers het te druk hebben met hun studie aan de lerarenopleiding naast het lesgeven. Het vraagt tijd om uit te vinden hoe eerdere ervaringen op een zinnige manier kunnen worden gebruikt in een les.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde docent met eerstegraads bevoegdheid idealiseert de vroegere opleiding niet. De destijds vereiste 'pedagogisch-didactische aantekening' stelde niet veel voor, aldus deze docent. Na 60 uur stage te hebben gelopen op een school "deed je vooral de leraar uit je eigen middelbare school na, en werd verder door schade en schande wijzer". Dat deze docent hart heeft voor het leraarschap blijkt uit het feit dat hij, als hij over enkele jaren met pensioen gaat, zijn ervaring wil gebruiken door zich aan te bieden aan een school in een grootstedelijke binnenstad.

Hij maakt een vergelijking tussen de docent vroeger en de docent nu.

Vroeger studeerde je een vák, en daarover kwam je inhoudelijk veel te weten, vaak met de wetenschap als referentiekader. Naast gedegen vakkennis deed je, tijdens de studiejaren, veel kennis van de wereld op. Na het afstuderen en de stage maakte je in het lesgeven voor een deel je eigen curriculum, wel met behulp van bestaande methoden, maar ook met veel eigen materiaal. "De methode was de leraar". Voor hun omgeving waren leraren "meneren" met enig overwicht.

Tegenwoordig doen studenten een opleiding tot docent, waarbij het vak op de tweede plaats komt. De studie is korter, dus studenten hebben minder tijd. Dat is merkbaar aan het feit dat ze, behalve minder vakkennis, ook minder algemene kennis hebben in de zin van algemene ontwikkeling. Daar staat tegenover dat er nu veel betere boeken zijn, zodat beginnende docenten gewoon het boek kunnen volgen, en "meer náást de leerlingen staan, om hen te helpen het boek te begrijpen".

Wat hetzelfde is gebleven, is de geweldige ervaring als leerlingen soms opeens iets echt begrijpen.

De geïnterviewde docente met tweedegraads bevoegdheid vindt onbevoegd lesgeven geen goede zaak. Dit geldt met name voor onbevoegd lesgeven op havo-vwo-niveau en de hogere leerjaren van het vmbo. Zij kan zich voorstellen dat voor de lagere leerjaren van het vmbo de pedagogische kwaliteiten van een docent minstens zo belangrijk zijn als de vakinhoudelijke. Daar is het geven van een vak niet zozeer doel als wel middel om met leerlingen een basis te creëren voor verdere ontwikkeling.

Voor lesgeven op havo-vwo-niveau vindt zij vakkennis met voldoende verdieping noodzakelijk. Voor alle docenten geldt dat bevlogenheid en passie onmisbaar zijn. Zonder dat is het harde werken voor een betrekkelijk laag salaris niet vol te houden.

Het lerarentekort wordt teveel aangepakt door symtoombestrijding, door overal docenten vandaan te halen, in plaats van bij de bron te beginnen, aldus deze docente. Het is nodig het beroep aantrekkelijker te maken, en daarvoor zijn in ieder geval betere arbeidsvoorwaarden een vereiste.

Gevalsstudie 4

Een vmbo-locatie in Overijssel: Poging tot leergebieden en spin-off daarvan

Informatiebronnen

De informatie is verkregen:

- Uit een interview met de coördinerend afdelingsleider van de vmbo-locatie. Deze is zelf een veelzijdig docent die tevens geschoold is in het management en ook de master 'Onderzoeksmatig Leidinggeven' heeft afgerond.
- Uit een interview met een Pabo-gediplomeerde docente die onbevoegd wiskunde, biologie, geschiedenis en Nederlands geeft aan lwoo-leerlingen, en in mindere mate in de bb-(basisberoeps)klassen.
- Van de website van de school.

Beschrijving situatie van de locatie

Het betreft hier de vmbo-locatie van een Christelijke scholengemeenschap in Twente (Overijssel). Er is een tweejarige brugperiode, aan het eind waarvan een keuze wordt gemaakt voor de basisberoepsgerichte, kaderberoepsgerichte of theoretische leerweg. (De gemengde leerweg is alleen mogelijk op een andere locatie). Leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben, de zogenoemde 'zorgleerlingen', krijgen leerwegondersteunend onderwijs (lwoo) in kleinere groepen of in groepen waarin een extra docent zorgt voor meer individueel gerichte extra aandacht.

Scenario en aanzetten tot integratie van vakinhouden

De scholengemeenschap werkt niet volgens één scenario maar:

- Samenhang door leerstofafspraken (uit scenario 1): is aan de orde, zie verder.
- Samenhang door combinatie van vakken en projecten (uit scenario 2): hier is de school mee bezig. In de onderbouw worden bijv. aardrijkskunde en geschiedenis in combinatie gegeven.
- Samenhang door integratie van vakken in grotere gehelen (uit scenario 3): is geprobeerd. Echter, een poging om met leergebieden te gaan werken is mislukt. Met name de vakdocenten op havo-vwo maakten bezwaar. Zij vonden dat hun verantwoordelijkheid voor de vakinhoud in de knel kwam, met het oog op de eindexameneisen. Spin-off van deze poging is wel dat er in de 'keuzewerktijd' wordt gewerkt in de vorm van projecten waarin vakinhoudelijke stof uit verschillende vakken wordt geïntegreerd. Voorbeelden van zo'n project zijn 'drama' en 'vliegeren'. In het project 'vliegeren' moeten dan o.a. de nodige natuurkundige elementen aan de orde komen.
- Samenhang via competenties van leerlingen (uit scenario 4): ook hier is de school mee bezig. In samenwerking met een uitgeverij wordt gewerkt met een instrument waarmee periodiek bekeken wordt welke vorderingen leerlingen maken in hun competenties. En in samenwerking met de SLO wordt 'gezondheidsbevorderend gedrag' in elk leerjaar aan de orde gesteld op een vakdoorbrekende manier. Verder wordt gewerkt met 'Leefstijl', waarbij mentoren, vakleerkrachten, gemeente en jeugdwerk betrokken zijn. Leerlingen bezoeken in dit kader bijv. jeugdwerkinstellingen, maken kennis met diverse sporten, enz.

Achtergrond van de inzet van on(der)bevoegde docenten: in lwoo- en bb-klassen

On(der)bevoegde docenten worden vooral ingezet in de lwoo-klassen, en in mindere mate in de bb-(basis-beroeps) klassen. In de overige stromen/leerwegen wordt zeer bewust gekozen voor bevoegde docenten. Er zijn vier docenten met een Pabo-diploma die on(der)bevoegd lesgeven in lwoo- en bb-klassen, in vakken die ook op de basisschool gegeven worden: vooral aardrijkskunde, geschiedenis en Nederlands. Eén docent geeft deze vakken aan dezelfde leerlingen, met wie hij of zij 10 tot 12 uur contact heeft. Er zijn voor deze vakken wel bevoegde vakdocenten te krijgen, maar die worden door de school liever voor andere klassen ingezet. Het is daarnaast zo dat niet iedereen graag aan het werk wil bij deze toch wat moeilijke leerlingen.

Het is een bewuste keuze van de school om voor de lwoo- en bb-klassen Pabo-gediplomeerde docenten aan te trekken vanwege hun pedagogische kwaliteiten. Deze leerlingen hebben vaak "megaproblemen", zijn bezig te overleven ondanks een zeer moeilijke thuissituatie. Hun capaciteiten zitten vaak verstopt onder een "deken van problemen". De leerlingen moeten in de eerste plaats het vertrouwen terugkrijgen in zichzelf en succeservaringen opdoen. Dan pas kan vakinhoud een kans krijgen. De vakinhoud is voor de Pabo-gediplomeerden geen groot probleem, omdat het vereiste niveau in de lwoo- en bb-

klassen nauwelijks hoger is dan voor groep 8 van de basisschool. Overigens kiest de school voor vakken als wiskunde en Engels, ook in de lwoo- en bb-klassen, liefst voor bevoegde docenten.

Direct doel van de school met de inzet van de Pabo-gediplomeerden is de leerlingen meer structuur te bieden, met "minder handen voor de klas". Iets verder weg gelegen doel is om de leerlingen zo lang mogelijk op school te houden, zodat ze straks voor zichzelf kunnen zorgen. Voorkómen moet worden dat ze met te weinig bagage in de maatschappij belanden en daar vastlopen.

Vorm van de inzet van on(der)bevoegde docenten in de lwoo-klassen

Een voorbeeld van een Pabo-gediplomeerde die on(der)bevoegd wordt ingezet, is de geïnterviewde docente die jarenlange ervaring heeft in het speciaal basisonderwijs met toenmalige ZMOK-leerlingen (huidige 'cluster-4'). Zij is nu op deze locatie 'zorgdocente' voor lwoo-leerlingen aan wie ze lesgeeft in kleine groepen, de zogenoemde 'zorgklassen'. Daarnaast geeft ze les in enkele bb-klassen. De vakken die ze geeft: wiskunde, biologie, geschiedenis en Nederlands, zijn merendeels basisschoolvakken waarvoor ze op de Pabo is opgeleid.

Wat opvalt op het niveau van de school

Positief

- Er wordt door de school bewust gekozen voor Pabo-gediplomeerden voor de klassen met de meest kwetsbare leerlingen. Deze docenten zijn in de eerste plaats aangetrokken vanwege hun pedagogische kwaliteiten en er wordt van hen niet per se verwacht dat zij een vakbevoegdheid halen.
- In de overige stromen/leerwegen wordt zeer bewust gekozen voor bevoegde docenten. Als hier een docent nog niet volledig bevoegd is, vereist en faciliteert de school het behalen van de bevoegdheid. Voor een studie van bijv. 4 jaar krijgt een docent 5 jaar tijd. Als dan de bevoegdheid niet behaald is volgt ontslag. Elk jaar is er een scholingsgesprek waarin de voortgang besproken wordt. Druk vanuit de school is nodig om te voorkomen dat een docent met een tweedegraads bevoegdheid denkt: "ze hebben me toch wel nodig om onbevoegd eerstegraads lessen te geven, dus waarom zou ik die moeite doen?" Het studeren voor verdere bevoegdheid is ook van belang voor collega's. Zoals de geïnterviewde leidinggevende zegt: "Ze nemen de studie mee de school in".

Wat opvalt op het niveau van de docent

Neutraal

- De inzet van de Pabogediplomeerde docenten is structureel, al wisselt de verdeling van de vakken over de docenten enigszins van jaar tot jaar.

Positief

- "Minder handen voor de klas" is prettig voor de docenten, die 10 tot 12 uur contact hebben met 'hun' klas. Zij kennen de leerlingen met hun kwaliteiten en moeilijkheden en kunnen de nodige begeleiding geven. En leerlingen kennen de regels, waardoor ze minder gedragsproblemen vertonen en de kans op een diploma vergroten.
- De docenten kunnen enigszins vakoverstijgend werken. Een strategie als 'begrijpend lezen' kan behalve bij Nederlands ook gebruikt worden bij een tekst voor geschiedenis of biologie. De leerlingen vinden dat vaak een openbaring: "kun je dat ook hier gebruiken?"
- De geïnterviewde docente is tevens lwoo-coördinator voor docenten, die bij haar om raad komen als ze problemen hebben met een leerling. Daardoor zijn de lijnen naar collega's kort.
- Er is veel ondersteuning beschikbaar:
 - o Informele ondersteuning van collega's onderling, die gemakkelijk bij elkaar binnenlopen. De Pabogediplomeerde docenten kunnen zo gebruik maken van hun collega's die vakdocent zijn: "de deuren staan open". Soms gaat het om hulp bij vakinhoudelijke kennis, bijv. bij een moeilijk onderwerp als erfelijkheidsleer. Vaker komt voor dat de vakinhoud wel bekend is, maar er didactische ondersteuning nodig is om een bepaald onderwerp beter te kunnen uitleggen. Dat komt o.a. voor bij wiskunde, dat weliswaar voor de lwoo- en bb-klassen niet zoveel verschilt van het rekenen op de basisschool, maar toch op sommige punten anders is.
 - o In de beschikbare methoden is veel ondersteuning te vinden op vakinhoudelijk gebied.

- Voor schooljaar 2008-2009 bestaat het plan om elke maandag structureel het eerste uur te reserveren voor overleg tussen de mentoren in het lwoo-team; zo kan gezorgd worden voor voldoende afstemming tussen docenten die betrokken zijn bij dezelfde leerlingen.
- Elk jaar staat er verplichte scholing op het programma. Voor schooljaar 2008-2009 zijn de onderwerpen voor de mentoren van de onderbouw: elektronische leeromgevingen en handelingsplannen.

Problemen en oplossingen

- Het lijkt erop dat 12 uur gegeven door één docent aan één klas het maximum is. Soms raakt een docent met een klas vast in een onproductieve situatie, juist omdat iedereen zo goed weet van elkaar hoe hij of zij reageert. De klas heeft dan behoefte aan een andere docent die met een eigen invalshoek en een net andere benadering een nieuwe situatie kan creëren. En de docent kan met een andere klas weer een nieuwe start maken.
- Er is per vak sectie-overleg, maar de Pabogediplomeerde docenten hebben nauwelijks tijd beschikbaar om dat bij te wonen, terwijl ze dat wel zouden willen, al was het maar voor één van de vakken waarin ze onbevoegd lesgeven.
- Het is soms moeilijk om collega's die al 25 jaar op school werkzaam zijn over te halen tot veranderingen, maar dat blijven de geïnterviewden toch proberen in goed overleg.
- De zorgdocente noemt als probleem de tijd die ze kwijt is aan het invullen van formulieren. Die gaat ten koste van de tijd die ze aan leerlingen kan besteden. Niet alles kan gedaan worden, en het is moeilijk om prioriteiten stellen in wat je doet en wat je laat liggen.

Wat opvalt op het niveau van de leerling

Positief

- De leerlingen zitten in een overgangssituatie die lijkt op de basisschool. Omdat de meeste lessen gegeven worden door één docent werken ze in een vertrouwde sfeer. Doordat ze ook enkele lessen van vakdocenten krijgen worden ze tevens voorbereid op de vakkenstructuur in de volgende leerjaren.
- Als leerlingen in rust kunnen leren blijkt soms dat ze meer kunnen dan aanvankelijk werd gedacht.

Problemen en oplossingen

- Leerlingen in een klas kunnen vastraken in het contact met de ene docent van wie ze de meeste lessen krijgen. Zie boven.

Toekomstperspectief

Beide geïnterviewden zien de ingeslagen weg als zeer de moeite waard om in door te gaan. De docente volgt, naast haar werk, een master 'interne begeleiding'. Zij overweegt op iets langere termijn de tweedegraads bevoegdheid Nederlands te behalen, om daarin bevoegd les te kunnen geven, ook in hogere klassen. Voor schooljaar 2008-2009 is vakoverstijgend werken waarschijnlijk een speerpunt.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde schoolleider vindt bevoegdheid belangrijk voor de identiteit van de docent. "Als het alleen ging om het bezighouden van een klas: dat kan een goede voetbaltrainer ook". Het belang van de vakinhoudelijke achtergrond is niet weg te cijferen. Bevoegdheid is weliswaar geen garantie voor succesvol lesgeven, maar vergroot de kans daarop zeker. Ook scholing op andere aspecten van het leraarschap draagt bij aan de beroepsidentiteit.

De geïnterviewde docente wordt geïnspireerd door de combinatie van onderwijs en zorg, die haar heel goed ligt. "Tijdens het lesgeven bouw je als docent contacten op met leerlingen die achtergrond geven als je met die leerlingen te maken hebt in een zorg-context, en andersom". Het aspect van het leraarschap waarop ze het meest trots is is dat ze een steentje kan bijdragen aan het verbeteren van de toekomst van haar leerlingen. Die hebben leer- en gedragsproblemen, zijn onzeker en denken dat ze niets kunnen. Het is haar doel hen te helpen meer zelfvertrouwen te krijgen en op een goede plek in de maatschappij terecht te komen. Ze vindt het werk afwisselend en uitdagend, en is blij met de wederzijdse steun tussen collega's. Het lastigste aspect van haar beroep is het 'professioneel blijven', dat wil zeggen de zorgen van het werk niet mee naar huis nemen.

Zij vindt niet dat het onbevoegde lesgeven gevolgen heeft voor haar opvatting over het leraarschap.

Gevalsstudie 5

Een vmbo-locatie in Flevoland: Onbevoegde en bevoegde docent als 'maatjes'

Informatiebronnen

De informatie is verkregen:

- uit een interview met de leidinggevende van de beroepsgerichte onderbouw-afdeling
- uit een interview met een Pabo-gediplomeerde docent die onbevoegd wiskunde gaat geven aan lwoo-klassen
- van de website van de school

Beschrijving situatie van de school: een eigen scenario

Het betreft hier een scholengemeenschap voor vmbo, mavo, havo en vwo in Flevoland, met in totaal meer dan 3200 leerlingen. De school heeft enige tijd gewerkt met scenario 3 (gekenmerkt door integratie van vakken), maar dit is losgelaten. Nu wordt gewerkt met een eigen scenario, waarin deels wordt gewerkt met geïntegreerde vakgebieden (in de domeinen, zie verder), maar daarnaast de 'routines' van vakinhoudelijk onderwijs worden vastgehouden voor Nederlands, Engels en wiskunde.

Achtergrond van de pilot voor inzet van on(der)bevoegde docenten

Begin schooljaar 2008-2009 is een pilot gestart met enkele docenten die één of meer vakken geven waarvoor ze niet bevoegd zijn. Doel is om meer structuur te bieden voor onderbouwleerlingen in de klassen voor lwoo (leerwegondersteunend onderwijs), bbl (basisberoepsgerichte leerweg) en kbl (kaderberoepsgerichte leerweg). De pilot komt niet uit de lucht vallen. Er is sinds afgelopen schooljaar (2007-2008) sprake van een nieuwe profilering binnen de school met een grotere gerichtheid op het onderwijs zelf, op wat de leerlingen nodig hebben. Het bieden van meer structuur is een sleutelbegrip, dat staat voor: zoveel mogelijk één gezicht voor de klas, zo min mogelijk verschillende startmomenten op een dag, zo min mogelijk wisseling van lokalen. Met de nieuwe profilering zijn ook nieuwe teams samengesteld.

Een andere vernieuwing is dat er sinds afgelopen schooljaar (2007-2008) voor het eerst wordt gewerkt in domeinen, waarbinnen thematisch onderwijs wordt gegeven. Mens & Maatschappij is één van de vier domeinen, met als betrokken vakken aardrijkskunde, geschiedenis en economie. Voorbeeld van een thema is 'water'.

Opzet van de pilot voor inzet van on(der)bevoegde docenten

De pilot ziet er als volgt uit. In de lwoo-, bb- en kb-klassen worden zoveel mogelijk lessen gegeven door één docent die 10 tot 12 contacturen heeft met zijn/haar groep. Deze docent, die meestal ook mentor is, geeft het eigen vak bevoegd, een tweede vak (nog) onbevoegd, plus studie-uren en een coach-uur. Een voorbeeld is de geïnterviewde docent. Deze heeft een Pabo-diploma, met specialisatie 'het oudere kind', en heeft negen jaar lesgegeven in groep 7 en 8 van de basisschool. Hij is formeel startbekwaam voor lwoo-leerlingen in leerjaar 1 en 2. Hij heeft afgelopen schooljaar lesgegeven in het domein Mens & Maatschappij (Nederlands en mentorlessen) en gaat komend schooljaar voor het eerst wiskunde geven aan lwoo-klassen.

Kern van de pilot, die start voor de vakken wiskunde en Nederlands, is dat er koppels worden gevormd van een bevoegde met een onbevoegde docent die elkaars "maatje" zijn. Er zijn per vak twee koppels die deel uitmaken van een team waarin de bevoegde docenten de onbevoegde op alle nodige manieren ondersteunen. Die ondersteuning geldt vooral de vakinhoud en de vakdidactiek, inclusief de 'tips en trucs' om de inhoud op een aansprekende manier aan de leerlingen te brengen. De voorbereiding van de lessen gebeurt binnen een domein en per thema. Er is voor deze voorbereiding structureel ontwikkeld en overlegtijd ingeroosterd.

De pilot vindt plaats in een ondersteunende context. De leidinggevende van de beroepsgerichte onderbouwafdeling (één van de twee geïnterviewden) werkt nauw samen met een 'kernteam' waarin twee gediplomeerde coaches zitten: docenten die als extra taak hebben andere docenten te coachen. Er wordt in dat kernteam gesproken over thema's als klassenmanagement, mentoraatschap, omgaan met conflicten. In dit kernteam zit ook een onderwijsontwikkelaar (die o.a. inhoud geeft aan de studielessen en aan het mentoraat, met behulp van de methoden 'Leefstijl' en 'Tumul'); een leerlingbegeleider; en

twee assistenten van de afdelingsleider voor 'leerlingenzaken algemeen' die feedback geven aan de leidinggevende.

Naast het kernteam is er een 'denktank', een groep mensen vanuit beide delen van de onderbouw die met elkaar denken en spreken over thema's als 'pedagogisch klimaat', waarin ook andere thema's bij elkaar komen. Deze denktank zet weer lijnen uit naar de diverse ontwikkelgroepen binnen de domeinen.

Wat opvalt op het niveau van de school

Neutraal

- Deelname aan de pilot gebeurt op basis van vrijwilligheid. Er zijn geschikte docenten met een Pabo-diploma die enthousiast zijn en openstaan voor uitbreiding van hun taken en bevoegdheden. Zij hebben door hun specialisatie binnen de Pabo of op andere gronden vaak al affiniteit met een bepaald vak. De vraag is wel hoe het docenten zal vergaan die niet vrijwillig meedoen maar van wie op een later moment toch deelname in de nieuwe opzet gevraagd zal worden.

Positief

- De school faciliteert docenten die een vak nog onbevoegd geven om in dat vak de bevoegdheid te gaan behalen. Binnen Mens & Maatschappij mogen docenten in principe zelf kiezen in welk vak ze bevoegd willen worden, maar binnen Mens & Natuur wordt meer gestuurd door de schoolleiding, omdat dit domein meer specialistische vakkennis vereist.
- Er is veel begeleiding beschikbaar voor de docenten die onbevoegd lesgeven, in verschillende vormen:
 - o door de "vakmaatjes" binnen een koppel (zie vorige paragraaf)
 - o door het kernteam (zie vorige paragraaf)
 - o door periodieke interne scholing
 - o door externe scholing, bijv. in het omgaan met conflicten.
- Waar mogelijk wordt gebruik gemaakt van hulpmiddelen die docenten extra ondersteunen, zoals digitale 'smart'-borden binnen Mens & Maatschappij.
- De school bereidt zich door deze pilot tevens voor op een eventueel toekomstig lerarentekort, al is dat niet het doel van de pilot.

Problemen en oplossingen

- Het inzetten van nog niet bevoegde docenten is binnen het ene domein gemakkelijker dan binnen het andere. Binnen Mens & Maatschappij bijv. is het voor een docent aardrijkskunde niet onoverkomelijk moeilijk om een vak als geschiedenis erbij te nemen op het niveau van lwoo-, bb- en kb-klassen. Binnen het domein Mens & Natuur echter gaat het om vakken met meer specialistische vakkennis (natuurkunde, scheikunde, biologie) die een docent er minder gemakkelijk zomaar bij kan verwerven.
- Voor de schoolleiding is het niet altijd eenvoudig om de organisatie rond te krijgen en de belasting op een redelijke manier over de docenten te verdelen.

Wat opvalt op het niveau van de docent

Positief

- De docenten die gaan meedoen aan de pilot zijn enthousiast. Ze vinden het prettig om veel contacturen te hebben met leerlingen van eenzelfde klas en verwachten dat die er veel baat bij zullen hebben.
- De docenten, en met name de Pabo-gediplomeerden, beschikken over pedagogische en algemene didactische vaardigheden, nodig om een goede relatie op te bouwen met de leerlingen. Zo'n relatie wordt gezien als voorwaarde om de vakinhoud aan de orde te kunnen stellen.
- Docenten vinden het prettig dat het gehele docententeam wordt opgesplitst in kleinere eenheden die gemakkelijker bij elkaar kunnen komen om te overleggen. Elke week is daarvoor 3 uur 'afdelingstijd' ingeroosterd.

Problemen en oplossingen

- De docenten die onbevoegd een ander vak geven, moesten en moeten bijleren op het gebied van vakinhoud en vakdidactiek. De geïnterviewde docent die wiskunde geeft, had een goede basis vanuit zijn kennis van inhoud en didactiek voor rekenen. Het niveau voor groep 8 van de basisschool is niet veel anders dan wat vereist is voor de bb- en kb-klassen. Hij had en heeft echter

toch aanvulling nodig in de vorm van wiskundige vakkennis en vakdidactiek. Het gaat er o.a. om bepaalde onderdelen op meer dan één manier te kunnen uitleggen.

- Het onbevoegd geven van een ander vak vraagt dan ook veel voorbereiding. Voor de geïnterviewde docent is die voorbereiding als volgt:
 - o Vóór de zomervakantie 2008 waren er drie dagdelen overleg in het team van de twee koppels van "maatjes" (bevoegd en onbevoegd docent). In dit overleg werd de stof doorgenomen, de planning, de toetsen, tips voor het lesgeven, enz. Het ging niet echt om opleiden, maar om coachen en begeleiden.
 - o In de zomervakantie moesten thuis de methodes en handleidingen bestudeerd worden.
 - o Voor najaar 2008 zijn twee dagdelen gepland voor verdere coaching en begeleiding.
 - o Tijdens schooljaar 2008-2009 is er voor elk van de zes schoolperiodes intervisie voorzien waarin aan de orde komt hoe het gaat bij het lesgeven, of het tempo goed is, of het niveau goed is, waar de docent tegenaan loopt.
 - o Als het in te plannen valt, zullen de nog onbevoegde docenten gaan kijken in de les van de bevoegde docent, om daarvan te leren over inhoud en aanpak.
- De docenten moeten omschakelen naar de nieuwe aanpak in de pilot. Een voorbeeld: als je als enige docent een groot deel van het onderwijs voor een klas verzorgt, valt het niet mee om de vele blokuren (van 2 maal 60 minuten) boeiend te maken en te houden.
- Er zijn bevoegde docenten die bang zijn dat het onbevoegde lesgeven ten koste gaat van de kwaliteit, en afbreuk doet aan het vak. Zij zeggen: "Ik heb 4 jaar gestudeerd en jij gaat dat vak nu gewoon geven!?" Ook zijn er onder hen die eerst sceptisch waren, maar bij nader inzien vinden dat het onbevoegde lesgeven voor de lwoo-, bb- en kb-klassen wel te doen is; deze bevoegde docenten zijn inmiddels enthousiaste coaches.
- Van de 'nieuwe'⁴ docenten die onbevoegd lesgeven in een vak wordt verwacht dat zij binnen twee jaar hun bevoegdheid halen voor dat vak. Het behalen van zo'n bevoegdheid wordt door de school gefaciliteerd, maar is toch niet gemakkelijk voor docenten, naast een (vrijwel) volledige baan.

Wat opvalt op het niveau van de leerling

Positief

- De leerlingen om wie het gaat (lwoo-, bb- en kb-klassen) hebben naar verwachting baat bij veel contacturen met één docent. De docent kan "uit de lucht pikken als er iets speelt" en heeft korte lijnen met de enkele andere docenten die lesgeven aan dezelfde klas. Zo komt er een consistente benadering van de leerlingen tot stand.
- De structuur voor de leerlingen (veel in hetzelfde lokaal, vaak met dezelfde docent) vormt een goede overgang tussen basisschool en VO, "een soort groep 9 en 10". Deze structuur vergroot de kans dat leerlingen in een rustige en veilige sfeer zitten en met plezier aan het werk kunnen zijn.

Toekomstperspectief

Gedurende het schooljaar 2008-2009 zal ervaring worden opgedaan met de pilot. Aan het eind volgt een evaluatie:

- De cijfers van de leerlingen voor het vak dat door een nog onbevoegde docent wordt gegeven, zullen hierin een rol spelen.
- Waarschijnlijk zal er klassenbezoek plaatsvinden door de docenten die gediplomeerd coach zijn. Deze zullen de lessen beoordelen die gegeven worden door de nog onbevoegde docenten. Dit onderdeel moet nog verder uitgewerkt en vastgesteld.

Een zorg voor nu en voor de toekomst is het aanbrengen en behouden van samenhang. Voor de leerlingen wordt, behalve op de al genoemde punten, gezorgd voor samenhang door bijv. een thema uit de studielessen of het mentoraat in verband te brengen met wat er binnen een lopend inhoudelijk thema in de klas wordt gedaan. Ook worden de regelmatig gevoerde coachingsgesprekken tussen mentor en leerling gebruikt om samenhang aan te brengen in verschillende onderwerpen en gebeurtenissen. Ook voor docenten is samenhang belangrijk. Daarom is de inzet voor het schooljaar 2008-2009 om de verschillende lopende vernieuwingen uit te diepen en steviger te verankeren, in plaats van nog nieuwe initiatieven erbij te nemen.

⁴ "Nieuwe" docenten zijn zij die volgens de wet BIO (Wet op de beroepen in het onderwijs) deze verplichting hebben. Oudere docenten hoeven volgens deze wet geen nieuwe bevoegdheid meer te behalen.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde docent ziet zichzelf als "bekwaam", en vindt dat belangrijker dan "bevoegd". De bekwaamheid zit hem in een "goede mix van kennisgericht en leerlinggericht zijn", en het beschikken over humor. Hij vindt het belangrijk dat leerlingen met plezier in de klas werken, in een veilige sfeer waarin alles gezegd kan worden; en dat een docent ook iets doet met kritiek van leerlingen en niet vindt dat hij daarboven staat. Hij is zelf desgevraagd trots op het feit dat hij kinderen in hun puberteit kan en mag begeleiden en dat hij met zijn werk resultaat boekt. (Met een knipoog meldt hij nog dat hij minder trots is op zijn salaris.)

De geïnterviewde leidinggevende signaleert een verschuiving van identiteit van vakgebonden docent naar identiteit van 'docentschap'. Hierin komt op de eerste plaats het belang van een relatie opbouwen met de leerlingen. Dan pas kan de vakinhoud aan de orde komen. Natuurlijk moet de kwaliteit van die vakinhoud gewaarborgd blijven, daarover is iedereen het eens. De kerndoelen moeten haalbaar blijven en daadwerkelijk behaald worden. Het is goed daarvoor ook de kennis die er binnen de school beschikbaar is zo goed mogelijk te gebruiken.

Gevalsstudie 6

Een vmbo-locatie in Gelderland: meer maatwerk nodig voor behalen bevoegdheid

Informatiebronnen

De informatie is verkregen:

- Uit een interview met de locatiedirecteur.
- Uit een interview met een Pabo-gediplomeerde docente die onbevoegd Nederlands en wiskunde geeft.
- Uit een interview met een bevoegd docent aardrijkskunde die vakoverstijgend lesgeeft in het kader van het leergebied Mens & Maatschappij.
- Van de website van de school.

Beschrijving situatie van de school

Het betreft hier een vmbo-locatie die deel uitmaakt van een brede scholengemeenschap met in totaal meer dan 2000 leerlingen. Deze locatie biedt alle technische programma's aan en het consumptief programma van de sector economie. Alle leerwegen worden aangeboden: de theoretische, de gemengde, de kaderberoepsgerichte en de basisberoepsgerichte leerweg, daar waar nodig gecombineerd met leerwegondersteunend onderwijs. Er zijn twee stromen in de onderbouw. In de stroom 'vmbo-BASIS' zitten leerlingen met een advies basisberoepsgerichte leerweg of een LWOO-indicatie. In de stroom 'vmbo-TOP' zitten leerlingen die een kaderberoepsgerichte, gemengde of theoretische opleiding volgen en eventueel kunnen doorstromen naar de niveaus 3 en 4 van het MBO. Enkele jaren geleden is een ingrijpende reorganisatie doorgevoerd. De directieformatie werd teruggebracht en de functie van leerjaarcoördinator kwam te vervallen. In de nieuwe organisatiestructuur, sinds augustus 2005, werden zeven kleine kernteams geformeerd. Deze staan onder leiding van een kernteamleider en zijn verantwoordelijk voor het primair proces. Ze omvatten zeven tot tien docenten, voor 80 tot 100 leerlingen. Vier á vijf van de zeven kernteams zijn actief in beide stromen, wat op allerlei fronten voor goede afstemming zorgt, o.a. in het geval dat een leerling overstapt van de ene naar de andere stroom.

Scenario en leergebieden

Op de locatie wordt gewerkt volgens scenario 3. In het kader van TVS (Toepassing, Vaardigheden, Samenhang) zijn er veel toepassingsgerichte opdrachten, worden er meer vaardigheden bijgebracht en is er meer samenhang tussen de vakken. Vakken zijn daartoe tot leergebieden samengevoegd. Voor de onderbouw zijn er de leergebieden 'Mens & Maatschappij', 'Mens & Natuur' en 'Kunst & Cultuur'. (Die zijn in de plaats gekomen van losse vakken als aardrijkskunde, geschiedenis, economie, levensbeschouwing, biologie, verzorging, handvaardigheid, tekenen en drama⁵.) Daarnaast zijn er nog de leergebieden 'Sport & Bewegen' en 'Techniek'. Verder wordt er met keuze-uren gewerkt waarbinnen praktische sectororiëntatie (PSO) aangeboden wordt. Ook wordt gewerkt aan thema's in een aantal projectweken. Een voorbeeld is het project 'Uitpakken en weggoien' over afval in het eerste leerjaar.

Achtergrond van de inzet van on(der)bevoegde docenten

In de onderbouw zijn er twee vormen van inzet van on(der)bevoegde docenten.

- Twee Pabo-gediplomeerde docenten geven Nederlands. Eén van hen geeft ook wiskunde; deze docente is geïnterviewd.
- In het kader van de leergebieden geven docenten die bevoegd zijn voor één vak ook vakoverstijgend les, met behulp van inhoud uit de andere vakken binnen dat leergebied. Een voorbeeld is Mens & Maatschappij. Hier worden docenten uit vier vakken ingezet: aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer (levensbeschouwing) en, in beperkte mate, economie. Eén van hen is geïnterviewd: de eenvakkig bevoegde docent aardrijkskunde, die vakoverstijgend lesgeeft en

⁵ Het leergebied Mens & Maatschappij en de vakken biologie, verzorging, tekenen en techniek uit de leergebieden Mens & Natuur en Kunst & Cultuur worden aan het einde van het tweede leerjaar beoordeeld om na te gaan of de leerling aan de kerndoelen van de onderbouw voldoet. Voor de overige vakken gebeurt dit in het derde leerjaar.

daarbij inhoud uit de andere vakken gebruikt. Deze vorm van lesgeven is in overeenstemming met de wet BIO: wet op de beroepen in het onderwijs⁶.

Vorm van de inzet van on(der)bevoegde docenten

Eén van de twee Pabo-gediplomeerde docenten is geïnterviewd. Zij heeft op de Pabo de specialisatie vmbo gedaan. Naast haar werk heeft zij in de avonduren de opleiding HBO-pedagogiek afgerond. Zij geeft, naast Nederlands in de onderbouw, onbevoegd wiskunde aan lwoo-leerlingen voor zeven uren van 50 minuten in de week. Daarnaast geeft ze remediale hulp voor gedragsproblemen. Ze is begonnen met het geven van de uren wiskunde op verzoek van de school, begin schooljaar 2006-2007. Het ging toen om het overnemen van enkele uren van een collega die met verlof ging. Deze inzet is gecontinueerd omdat het goed gaat: de leiding vindt dat ze goed lesgeeft, de leerlingen behalen goede resultaten en zelf vindt ze het erg leuk.

Ze maakt deel uit van een kernteam (zie ook boven) van de verschillende vakdocenten die aan dezelfde klassen lesgeven. Dit kernteam komt éénmaal per week bij elkaar. Verder neemt deze docente deel aan het overleg van de wiskundesectie.

Tevens is de docent aardrijkskunde geïnterviewd. Hij is eenvakkig opgeleid en heeft een tweedegraads bevoegdheid aardrijkskunde. Deze docent is acht jaar geleden gestart met lesgeven in aardrijkskunde, en gaf van meet af aan ook geschiedenis, in de eerste twee leerjaren van het vmbo. Ook levensbeschouwing heeft hij op een bepaald moment erbij genomen. Dit gebeurde vanuit het idee van 'minder docenten voor de klas', wat met name voor Lwoo-leerlingen gunstig werd en wordt bevonden. De vakken aardrijkskunde, geschiedenis en levensbeschouwing werden toen als aparte vakken gegeven. Enkele jaren geleden is het leergebied Mens & Maatschappij (M&M) ingevoerd. Sleutelwoord hier is samenhang aanbrengen. Als methode wordt het M&M Basisboek 'Gamma' gebruikt waarin de leerinhouden uit de verschillende vakken geïntegreerd worden aangeboden in thema's. De docentenhandleiding biedt achtergrond over inhoud uit alle betrokken vakken, zodat de docent in de voorbereiding beschikt over voor hem 'vakvreemde' informatie. Thema's worden behandeld vanuit de verschillende vakperspectieven. Als bijv. het thema 'wonen' aan de orde is wordt dit gezien vanuit aardrijkskundig perspectief: 'waar wonen mensen?'; geschiedkundig: 'hoe werd er vroeger gewoond?'; economisch: 'wat kost het?' enzovoort. Alle vereiste bevoegdheden zijn binnen de school aanwezig. Collega's kunnen elkaar gemakkelijk raadplegen en doen dat in de praktijk veelvuldig, over-en-weer.

Wat opvalt op het niveau van de school

Neutraal

- In de visie van de school is het van groot belang dat docenten voor leerlingen van de onderbouw met name interpersoonlijk competent zijn. De vakinhoudelijke, didactische en organisatorische competenties worden ook belangrijk gevonden, maar eerste vereiste is de pedagogische competentie: dat de docenten kunnen omgaan met hun leerlingen.
- Soms is er geen andere keus dan onbevoegde docenten inzetten. Bij een lerarentekort wil de school hoe dan ook de leerlingen niet in de kou laten staan.

Positief

- Het inzetten van onbevoegde docenten wordt weloverwogen gedaan. Bekeken wordt:
 - o Is het vakinhoudelijk verantwoord? Het PTA (programma toetsing en afsluiting) moet in ieder geval beheerst worden door de docent in kwestie.
 - o Is het pedagogisch-didactisch verantwoord, kan deze docent overweg met onze leerlingen?
- Er is veel begeleiding beschikbaar binnen de school, omdat deze een opleidingsschool is voor de Lerarenopleiding. In dat kader is er één intern begeleidster en zijn er twee coaches. Daarnaast is de begeleiding in de kernteams goed geregeld en is er ruimte voor intervisie.

Problemen en oplossingen

- In de visie van de schoolleiding is het kernprobleem dat kwaliteit niet per se samengaat met bevoegdheid. Er zijn onbevoegde docenten die heel goed functioneren, en bevoegde docenten die niet goed functioneren, omdat ze:

⁶ Per 1 augustus 2006 is de Wet op de Beroepen in het Onderwijs (wet BIO) aangepast om de bevoegdheden te regelen en een minimumniveau van kwaliteit van het onderwijspersoneel te garanderen in de vorm van bekwaamheidseisen.

- o niet kunnen omgaan met vmbo-leerlingen
- o geen klas kunnen managen, geen conflicten kunnen managen
- o geen lastige gesprekken met ouders kunnen voeren
- Als je als school te maken hebt met krimp in de formatie, dan staan de onbevoegden zwak. Zij kunnen geen vaste aanstelling krijgen (alleen een verlengde tijdelijke aanstelling), terwijl bevoegden niet kunnen worden ontslagen.

Wat opvalt op het niveau van de docent: De Pabo-gediplomeerde docent

Positief

- Het PTA (programma van toetsen en afsluiting), dat per leerjaar en per niveau aangeeft welke stof er is en welke toetsen moeten worden afgenomen, geeft veel houvast aan de docente met Pabo-diploma die onbevoegd wiskunde geeft.
- Deze docente heeft geen moeite met het niveau van de wiskundestof voor de lwoo-leerlingen. Dit niveau is vergelijkbaar met dat voor groep acht van de basisschool. Zij vindt zelf dat ze niet het niveau heeft om wiskunde te geven aan leerlingen binnen de theoretische leerweg.
- Didactisch is deze docente goed geschoold op de Pabo. Van de daar verworven hulpmiddelen maakt ze nog steeds gebruik. Als voorbeeld noemt ze het "trappetje zien": dat je als docent altijd op de "onderste trede" moet staan, dus moet kijken vanuit het perspectief van de leerling die er het minst van begrijpt.
- De docente is tevens pedagogisch extra goed geschoold, omdat ze behalve de Pabo ook HBO-Pedagogiek heeft gedaan. Deze combinatie werkt voor haar erg goed in de praktijk. In haar visie, die door collega's gedeeld wordt, moet er met de vmbo-leerlingen eerst een band worden opgebouwd. Door respect te géven aan hen krijg je ook respect terug. Pas als die band er is, kun je beginnen om de leerlingen vakinhoudelijk iets te gaan bijbrengen.
- De klassen aan wie deze docente zowel Nederlands als wiskunde geeft (één daarvan is tevens haar mentorgroep), kent ze heel goed. Dat maakt het gemakkelijker om de band met de leerlingen te onderhouden en aan vakinhoudelijk onderwijs toe te komen.
- Er is veel begeleiding beschikbaar voor beide docenten die onbevoegd lesgeven:
 - o De kernteamleider komt af en toe in de klas kijken, en houdt zicht op de vakinhoudelijke, pedagogische en didactische kant. Er is belangstelling voor hoe deze docenten het doen, en er wordt gewaakt voor overbelasting.
 - o De collega's, onder wie de bevoegde docenten wiskunde, staan altijd open voor vragen, en geven desgevraagd advies.

Problemen en oplossingen

- Het is voor Pabo-gediplomeerden niet gemakkelijk om naast het werk een verdere bevoegdheid te behalen. De verwachting is dat van de twee docenten met een Pabo-diploma er één gebruik gaat maken van de mogelijkheid om in een verkort traject een tweedegraads bevoegdheid Nederlands te behalen.

Wat opvalt op het niveau van de docent: De docent aardrijkskunde

Neutraal

- Deze docent heeft geen moeite met het niveau van de Mens & Maatschappij-stof voor de leerlingen in leerjaar 1 en 2 van het vmbo. Hij vindt zelf dat hij geen les zou kunnen geven aan havo-vwo-leerlingen in de vakken waarvoor hij niet bevoegd is.

Positief

- De docent aardrijkskunde heeft ruime leservaring, zowel in het eigen vak als in verwante vakken (geschiedenis, levensbeschouwing); hij kent veel materialen en heeft dus veel bronnen om zijn onderwijs binnen Mens & Maatschappij inhoud te geven.
- Binnen het leergebied Mens & Maatschappij is men erg tevreden over de gebruikte methode ('Gamma'). Zonder geschikte methode zou het onderwijs binnen dit leergebied veel meer problemen opleveren.
- De samenhang tussen de vakken komt in de Mens & Maatschappij-stof goed tot uiting. Het is voor docenten prettig kernbegrippen die de vakken gemeenschappelijk hebben in het kader van een thema in één keer goed te behandelen.
- Een belangrijk hulpmiddel in de lessen Mens & Maatschappij is het 'ACTIVboard', een digitaal schoolbord, waarop snel en gemakkelijk iets getoond kan worden dat op een bepaald moment

actueel en instructief is, bijvoorbeeld hoe de miljoenenstad Peking eruit ziet in verband met de Olympische Spelen.

- De docenten binnen de leergebieden zijn bereid veel voorbereiding te steken in hun onderwijs.
- De bevoegde collega's staan altijd open voor het geven van advies en komen ook zelf met vragen om advies op aardrijkskundig gebied. Dit geldt binnen de sectie Mens & Maatschappij, binnen het LWOO-kernteam en ook ruimer binnen de school, voor advies van bovenbouwdocenten.
- De geïnterviewde docent zou zelf graag de eerstegraads bevoegdheid aardrijkskunde willen behalen (de masteropleiding), of de tweedegraads bevoegdheid geschiedenis. De school juicht dergelijke plannen toe.

Problemen en oplossingen

- De docent aardrijkskunde is bezorgd over de toekomst, als docenten niet meer worden opgeleid tot docent in één vak, maar bijvoorbeeld tot 'docent Mens & Maatschappij'. Hij vindt de diepgang van een éénavkiggige opleiding noodzakelijk als ondergrond voor het geven van vakoverstijgend onderwijs.

Wat opvalt op het niveau van de leerling

Positief

- De leerlingen hebben te maken met minder docenten, wat rust geeft en helpt een veilige leeromgeving te scheppen.
- Binnen een leergebied als Mens & Maatschappij wordt voor leerlingen de vakinhoud begrijpelijker vanwege de aanbieding in vakoverstijgende thema's, aldus de docent aardrijkskunde. Het leergebied Mens & Maatschappij wordt "beter gedragen door de leerlingen" dan voorheen de aparte vakken.
- Bijkomend voordeel van werken in leergebieden is dat leerlingen bijvoorbeeld één Mens & Maatschappij-boek hebben in plaats van leer- en werkboeken voor vier verschillende vakken. De kosten zijn lager, en het gewicht in de rugzak eveneens.

Problemen en oplossingen

- De keerzijde van 'minder docenten voor de klas' is dat het soms voor leerlingen juist goed is om ook eens een ander gezicht te zien.

Toekomstperspectief

De locatie-directeur wil voorkómen dat het beeld ontstaat "dat iedereen zo van de straat geplukt kan worden en voor de klas gezet". Aan de andere kant hoopt hij dat er een regeling komt die meer maatwerk mogelijk maakt voor het behalen van een bevoegdheid, in plaats van de starre bevoegdheidsregeling die er nu bestaat. Je zou een docent die het goed doet en bereid is verder te leren, bevoegd moeten kunnen laten worden via een assessment, maar die mogelijkheid is er nu niet.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde docente ziet als de kern van haar beroep dat het leuk is om anderen iets te leren. Daarbij hebben leerlingen in de puberleeftijd altijd haar voorkeur gehad. Zij ziet het als een uitdaging om eerst te zorgen dat je pedagogisch goed omgaat met deze niet zo gemakkelijke vmbo-leerlingen, om vervolgens vakinhoudelijk en didactisch klaar te krijgen dat ze dingen leren en bereiken. Zij vindt het 'soms irritant, maar meestal erg dankbaar werk'.

Het onbevoegd lesgeven heeft geen gevolgen voor haar opvatting over het leraarschap.

De geïnterviewde docent aardrijkskunde vindt zijn vakachtergrond onmisbaar, maar merkt toch dat hij zichzelf steeds minder ziet als vakdocent. Dat houdt verband met het feit dat hij steeds flexibeler geworden is in het benaderen en zich eigen maken van lesstof uit verschillende vakken en in het gebruiken daarvan in vakoverstijgend onderwijs.

Gevalsstudie 7

Een vmbo-locatie in Limburg: vakoverstijgend 'leren in nieuwe contexten'

Informatiebronnen

De informatie is verkregen vanuit:

- Telefonisch contact met het hoofd P&O binnen OGVO, Onderwijsgemeenschap Venlo en Omstreken, het bestuur van de school.
- Een interview met de sectordirecteur onderbouw vmbo van één van de drie campussen binnen OGVO.
- Een interview met een docent die in deze onderbouw als zij-instromer onbevoegd lesgeeft in economie.
- De website van de school.

Beschrijving situatie van de school

De onderzochte school valt onder het bestuur van OGVO (Onderwijsgemeenschap Venlo & Omstreken), samen met twee andere campussen. In totaal wordt hier onderwijs gegeven aan meer dan 2100 leerlingen. Elke campus kent een volledig onderwijsaanbod, van vmbo tot en met vwo en heeft hierbinnen zijn eigen identiteit en speerpunten.

Elke campus bevindt zich wat inzet van onbevoegden betreft in dezelfde situatie. Zo zijn er 20 tot 30 PABO-gediplomeerde docenten binnen het geheel. Iedereen die wordt aangenomen tekent een contract waarin staat dat er een bevoegdheid gehaald gaat worden. Mensen die al langer in dienst zijn worden gefaciliteerd om een bevoegdheid te behalen.

Wij verkregen informatie uit de vmbo-sector van één van de drie campussen, met de volgende leerwegen: Basisberoepsgerichte Leerweg (BL); Kaderberoepsgerichte Leerweg (KL); Theoretische Leerweg (TL); en Gemengde Leerweg (GL). Ook wordt er LeerWegOndersteunend Onderwijs (LWOO) gegeven. Naast de vmbo-sector is de sector havo-vwo onderdeel van de school.

Scenario 3 en leergebieden

De situatie in dit vmbo past in scenario 3: men zit midden in de ontwikkeling naar leergebieden, en heeft ook al enkele leergebieden gerealiseerd. Daarbij wordt gewerkt volgens het LINC!-model, het Leren In Nieuwe Contexten⁷. Er worden vakoverstijgende opdrachten gebruikt uit de database van LINC!, die wordt gevuld door docenten van verschillende opleidingen, in samenwerking met het ontwikkelcentrum⁸. Ook wordt door de school eigen materiaal gemaakt, deels in samenwerking met experts van een uitgeverij.

De nieuwe ontwikkelingen zijn vijf jaar geleden ingezet met een kleine groep voortrekkers, die geleidelijk is uitgebreid. Het is uitdrukkelijk de bedoeling om op termijn het hele team erbij te betrekken, maar men verwacht dat hiervoor nog eens vijf jaar nodig zijn.

Vorm van de inzet van on(der)bevoegde docenten

Er zijn twee vormen waarin op de school onbevoegd wordt lesgegeven. Er zijn docenten die bevoegd zijn in het ene vak, en daarnaast onbevoegd lesgeven in een ander vak. Ook zijn er docenten die lesgeven zonder formele onderwijsbevoegdheid. Een voorbeeld is de geïnterviewde docent. Hij heeft een HBO-opleiding 'Bestuurskunde en Overheids-management' afgerond. Een baan in het bedrijfsleven bleek moeilijk te vinden. Daarom deed hij tevens een opleiding tot NT2-docent en gaf enige tijd les in NT2. Via persoonlijke contacten kwam hij terecht op deze vmbo-locatie, waar hij sinds ruim een jaar economie geeft aan tweede klassen. Aan deze klassen geeft hij tijdelijk ook wiskunde als apart vak. Sinds april 2008 is hij bezig met het behalen van een tweedegraads bevoegdheid Algemene Economie.

⁷ De LINC!-gedachte is ontwikkeld door het Fontys vmbo-team. Belangrijke uitgangspunten zijn (zie www.lereninnieuwecontexten.nl): systeemdenken, democratisch burgerschap bevorderen, coöperatief leren, contextrijk leren. De leerinhouden worden in een uitdagende, betekenisvolle context verwerkt. Leerlingen leren en werken meestal samen. Vanuit het systeemdenken wordt de nadruk op samenhang gelegd. Vanuit het aspect democratische vorming wordt de wereld in de school gehaald. De actualiteit vormt een belangrijke bron voor de leerinhouden.

⁸ zie <http://www.ontwikkelcentrum.nl/linc/>.

Het lesgeven gebeurt binnen het leergebied Mens & Maatschappij, waarin vakinhoud geïntegreerd wordt uit aardrijkskunde, geschiedenis, levensbeschouwing, economie en praktische sectororiëntatie. Dit leergebied wordt voor de tweede klassen behartigd door twee docenten: de geïnterviewde docent en een bevoegde collega. Dit tweetal bereidt steeds een thema voor aan de hand van de methode 'Pincode boek', met gebruikmaking van 'LINC!' Er worden zo nodig collega's geraadpleegd voor het verkrijgen van extra kennis of materialen. In het vmbo-team van 15 docenten, en ook ruimer binnen de school, is er veel bereidheid om elkaar van adviezen en ideeën te voorzien. Binnen het hele docententeam is voor elk vak een bevoegde docent beschikbaar.

De geïnterviewde docent geeft per week één klassikaal uur economie en één 'leergebied-uur'. In het 'leergebied-uur' zitten twee klassen bij elkaar in een groep van 30 tot 36 leerlingen. Deze werken dan in kleine groepjes aan het thema. De beide betrokken docenten geven opdrachten, lopen rond om te kijken hoe de groepjes aan het werk zijn, sturen zo nodig bij of geven uitleg.

Daarnaast is de geïnterviewde docent mentor van één van de tweede klassen waaraan hij lesgeeft.

Wat opvalt op het niveau van de school

Neutraal

- Het uitgangspunt voor het onderwijs is verschoven van het vak naar de leerling⁹. De ontwikkeling naar vakoverstijgend onderwijs in leergebieden betekent dat het onderwijsaanbod steeds verder verwijderd raakt van een standaardcurriculum.
- De vernieuwingen roepen weerstand op bij sommigen in de school (zie verder onder *Problemen en oplossingen*). Degenen die de vernieuwing trekken gebruiken die weerstand om zelf "scherp blijven" en zich af te vragen: "Doen we de goede dingen, en doen we deze goed?"
- Organisatorisch is het elk jaar een hele klus om het rooster rond te krijgen en te zorgen dat "de gaatjes worden gevuld". Ook de afstemming tussen het vmbo-deel en het havo-vwo-deel van de school vraagt inventiviteit voor een werkbaar gebruik van lokalen, computers enzovoort.

Positief

- Zowel directie als teamleden van de vmbo-locatie zijn voor het merendeel enthousiast over het werken in teams met teambevoegdheid¹⁰, aldus de sectordirecteur. De teams zijn tevreden over het vakoverstijgende lesgeven en over de ruimte die ze hebben om het onderwijs grotendeels zelf te organiseren.
- Het vakinhoudelijke niveau wordt goed in de gaten gehouden door contact met de docenten in de bovenbouw. Iedereen is overtuigd van het belang van het borgen van de kwaliteit. Leerlingen moeten voldoende kennis verwerven in de onderbouw om uit de voeten te kunnen in de bovenbouw, en als het enigszins kan een diploma behalen. De eerste resultaten zijn bemoedigend: van de eerste groep die het vernieuwde onderwijs heeft gekregen heeft vrijwel 100 % onlangs een diploma behaald.
- Een tweede belangrijk resultaat van de vernieuwing is dat de uitval van leerlingen tot vrijwel 0% is gereduceerd.
- Er is veel aandacht voor de begeleiding van docenten, door wekelijks overleg, onderlinge advisering, vakinhoudelijke intervisie, en ondersteuning vanuit het Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg (OSO).
- Sinds de start met de vernieuwing vragen docenten vaker om scholing. Een positief signaal, aldus de sectordirecteur.

Problemen en oplossingen

⁹ Dit is ook in ruimer verband het geval. Zo werkt men met het "vliegermodel", ontwikkeld door de KPCgroep voor scholen voor praktijkonderwijs. Ook in dit model staat de leerling centraal: in het eigen netwerk, het netwerk van de jeugdzorg en het transitienetwerk naar werk en vervolgopleiding.

¹⁰ Sinds 1 augustus 2006 is een nieuwe regeling voor de onderbouw VO van kracht. De regels voor bevoegdheden van leraren bieden sinds die datum meer ruimte voor scholen om te kiezen voor individuele bevoegdheid of teambevoegdheid. Het is toegestaan dat een docent meer vakken voor een groep leerlingen verzorgt, mits in het team waarvan hij deel uitmaakt voor alle te geven vakken een bevoegd docent aanwezig is die de inhoudelijke verantwoordelijkheid draagt.

- Met name docenten uit de bovenbouw van de sector havo-vwo vinden de ontwikkeling naar leergebieden bedreigend. Zij werken liever docentgestuurd, en zijn bang dat zij op een gegeven moment zullen worden gedwongen om ook vakoverstijgend te gaan werken.
- Wijzigingen die samenhangen met de ontwikkeling van leergebieden, zoals bijvoorbeeld in de toewijzing van uren, lokalen of geld, worden soms door de tegenstanders gehinderd of vertraagd door procedures, bijvoorbeeld via de MR.
- De vernieuwing gaat het ene jaar sneller dan het andere. Teamleden hebben allemaal hun eigen tempo. De directie wil hen bij de vernieuwing betrekken op dezelfde manier als een docent de leerlingen betreft in het onderwijs.
- Er moet prudent worden omgegaan met leermaterialen, met inachtnemen van copyrights. Er is overleg met uitgeverijen over het gebruik van 'content op verzoek', waarbij stukken uit verschillende methoden kunnen worden gekocht, en aangepast aan de schoolspecifieke wensen.

Wat opvalt op het niveau van de docent

Positief

- De geïnterviewde docent wordt door de schoolleiding gefaciliteerd bij het behalen van de tweedegraads bevoegdheid Algemene Economie, in de vorm van enkele uren studieverlof. De docent steekt er daarnaast zelf de nodige vrije tijd in. Hij ziet dat hij zijn bevoegdheid gaat halen op afzienbare termijn.
- De docent krijgt begeleiding van een van de twee interne coaches, die gemiddeld eens per maand in zijn les komt kijken. Hij krijgt naar aanleiding daarvan advies op vakinhoudelijk, didactisch en persoonlijk-professioneel vlak.
- De docent is tevens contactpersoon voor leerlingen van (voor het merendeel) Marokkaanse afkomst. Hij is tolk, en vertrouwenspersoon in geval van problemen in bijvoorbeeld de thuissituatie. Deze functie versterkt zijn band met de leerlingen.
- Binnen het vmbo-team van zo'n 15 docenten, en ook in ruimer verband binnen de school, is veel bereidheid om elkaar te adviseren en ondersteunen.

Wat opvalt op het niveau van de leerling

Positief

- Sinds de invoering van leergebieden zijn er minder gedragsproblemen in de lessen.
- Leerlingen zijn in de leergebied-uren voor een deel van de tijd zelf actief bezig in groepjes. Ze kunnen elkaar stimuleren en op ideeën brengen.

Problemen en oplossingen

- Sommige leerlingen hebben niet het nodige niveau om gemakkelijk te kunnen meedoen in een groepje. De begeleidende docenten moeten goed in de gaten houden dat deze leerlingen daadwerkelijk iets opsteken en niet alleen doen alsof ze het allemaal wel begrijpen.
- Sommige leerlingen hebben niet de nodige discipline om zelf aan het werk te gaan.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde sectordirecteur ziet de 'nieuwe leraren' als 'kennismakelaars'. Zij zijn meer dan coaches: niet alleen moeten ze de leerlingen "naar de bron leiden en hen laten drinken", maar ook moeten ze kunnen zien wat verschillende leerlingen nodig hebben en de daarbij passende groepsdynamische elementen kunnen hanteren. De nieuwe docenten worden gevoeliger voor verschillen tussen leerlingen en gevoeliger voor wat er na het door hen gegeven onderwijs komt: wat vraagt een vervolgopleiding, wat vraagt de maatschappij?

De geïnterviewde docent had nooit gedacht dat hij in het onderwijs terecht zou komen. Toen hij erin rolde moest hij de omslag maken van "docent van de oude stempel", gewend aan klassikaal onderwijs en uit het hoofd leren van feiten, naar docent-zijn voor leerlingen die meer bezig zijn met zoeken van samenhang en begrijpen dan met "stampen". Hij is tevreden over deze omslag, vindt de verschillen tussen de leerlingen interessant, ziet het als een uitdaging om hen te motiveren, ook al wordt hierbij geduld gevraagd van de docent! Hij is enthousiast als leerlingen ondanks moeilijkheden toch vooruit komen. Verder ziet hij op wat langere termijn goede mogelijkheden om door te groeien binnen de school. Een minder leuke kant van het beroep vindt hij de regels om het lesgeven heen. Als voorbeeld noemt hij verschillen tussen locaties in de straffen voor leerlingen die eenzelfde overtreding begaan.

3 Resultaten voor inzet van on(der)bevoegde docenten

Omdat de situatie voor havo-vwo nogal verschilt van die voor het vmbo bespreken we de bevindingen apart.

3.1 Bevindingen havo-vwo (Gevalsstudies 1 t/m 3)

Vormen van on(der)bevoegd lesgeven

Onbevoegd of onderbevoegd lesgeven komt in verschillende vormen voor. Achtergrond van de inzet van onbevoegde docenten is overduidelijk het lerarentekort. Ook al wordt soms gezegd "liever bekwaam dan bevoegd", toch is het behalen van een bevoegdheid binnen een redelijk geachte termijn een harde eis die gesteld wordt aan vrijwel elke onbevoegde docent. Bevoegdheid wordt door de schoolleiding belangrijk gevonden, zoals ook blijkt uit het feit dat men zo lang mogelijk vasthoudt aan het inzetten van bevoegde docenten. De docenten zelf geven aan dat het vak waarvoor ze bevoegd zijn als "eigen vak" wordt ervaren en ze hechten hieraan.

In welke vormen komt onbevoegd lesgeven voor?

- 1) Er zijn jonge mensen in dienst die nog bezig zijn met het afronden van een tweedegraads opleiding. Voor een deel zijn dit docenten met een PABO-diploma die studeren voor een tweedegraads bevoegdheid in een vak dat dicht ligt bij een basisschoolvak, zoals Nederlands of aardrijkskunde. Deze vorm treffen we ook aan in de vmbo-gevvalsstudies.
- 2) Er zijn docenten die een doctoraal of master hebben in een schoolvak, maar nog bezig zijn met het behalen van hun diploma aan de lerarenopleiding.
- 3) Docenten die bevoegd zijn voor het ene vak geven er onbevoegd een verwant vak naast.
- 4) Zij-instromers, met als achtergrond de uitoefening van een beroep, moeten naast het lesgeven een studie aan de lerarenopleiding afronden.
- 5) 'Wijs grijs' docenten¹¹ die met (vervroegd) pensioen zijn geven, meestal onbevoegd, les in een vak waarover zij veel kennis hebben vanuit hun beroep.

Tenslotte geldt nog speciaal voor de bovenbouw dat het moeilijk is om voldoende eerstegraads bevoegde docenten te vinden. Vaak worden hier tweedegraads bevoegden ingezet die naast het lesgeven studeren om een eerstegraads bevoegdheid te behalen. Deze inzet van 'tweedegraders' in de bovenbouw wordt door veel eerstegraads bevoegden met scepsis bekeken. Een bij-effect van het tekort aan eerstegraads bevoegden is dat er een ongewenste scheiding kan ontstaan tussen bovenbouw- en onderbouwdocenten, terwijl de inzet van eerstegraders in de onderbouw zowel nuttig is voor leerlingen als voor docenten.

Bij de inzet van nog niet geheel bevoegde docenten wordt door verschillende respondenten aangetekend dat deze vaak wél goed lesgeven, omdat zij, vergeleken met ouderwets opgeleide docenten, een groter repertoire aan methodes en didactische werkvormen hebben verworven. Ook hebben zij de beschikking over schoolboeken die meer dan vroeger houvast bieden in de vorm van opdrachten en antwoorden, herhaalstof en toegevoegde vragen. Met deze opmerking wordt overigens niets afgedaan aan de wenselijkheid van bevoegd lesgeven.

We vatten de bevindingen samen in de vorm van vragen en oplossingen.

Vragen en oplossingen

Vraag 1 Hoe wordt de kwaliteit van het onderwijs dat gegeven wordt door onbevoegde docenten bewaakt?

De kwaliteit van het onderwijs wordt in ruimere zin bewaakt door docenten te laten studeren voor hun bevoegdheid. Men is zich bewust van het belang van gedegen inhoudelijke vakkennis die een docent in staat stelt op het juiste moment extra informatie te geven over een onderwerp uit de leerstof of uit de actualiteit. Zo kunnen leerlingen enthousiast gemaakt worden voor het vak. Het is niet eenvoudig voor een docent om vanuit bevoegdheid voor één vak een tweede vak erbij te geven. Ook als het om een verwant vak gaat vindt men verdere studie en goede begeleiding noodzakelijk.

¹¹ De pilot "Wijs Grijs in het Onderwijs" wordt in de regio Den Haag/Rotterdam uitgevoerd door CINOP en Loyalis in opdracht van de ministeries van SZW en OCW.

De bekwaamheid wordt als het goed is jaarlijks bewaakt in de vorm van functionerings- en beoordelingsgesprekken, maar dit gebeurt niet overal.

Verder gebruikt men als graadmeter voor de onderwijskwaliteit de resultaten van leerlingen in de vorm van behaalde cijfers. Deze geven, als er vaste toetsen worden gebruikt, een indruk van de resultaten in vergelijking met die van leerlingen uit eerdere jaren. Ook kijkt men of de leerlingen bij overgang naar een hoger leerjaar over de nodige kennis beschikken. Deze bewaking gebeurt echter niet systematisch.

Vraag 2 Hoe wordt gezorgd voor begeleiding van onbevoegde docenten?

Onbevoegde docenten hebben veel baat bij begeleiding en ondersteuning, in de eerste plaats van hun bevoegde collega's. Intervisie, waarbij de bevoegde en de onbevoegde docent bij elkaar in de les komen kijken, is een nuttige vorm, maar hiervoor is op de meeste scholen te weinig tijd. Ook hebben bevoegde docenten van oudsher veel autonomie in de school. Interesse voor hoe een collega lesgeeft vraagt soms eerst een cultuuromslag. De begeleiding heeft meestal de vorm van overleg op structureel ingeroosterde momenten, en van snelle informele hulp door even bij iemand binnen te lopen met een vraag. Onbevoegde docenten hebben ook baat bij ondersteuning en waardering van hun leidinggevenden. Het gevoel als volwaardige collega mee te doen op school werkt motiverend. Tenslotte is ondersteuning met goed materiaal (methoden, digitale hulpmiddelen) belangrijk. De mogelijkheden hiertoe zijn de laatste jaren enorm uitgebreid. Deze middelen worden overigens nadrukkelijk gezien als ondersteuning, niet als vervanging van vakkennis.

Vraag 3 Hoe worden onbevoegde docenten gefaciliteerd?

Behalen van de vereiste bevoegdheid is voor onbevoegde docenten een voorwaarde voor het verkrijgen van een vaste aanstelling. Zij kunnen voor de vereiste studie een beroep doen op een bijdrage uit het scholingsfonds van het ministerie van OCW. Sommige scholen faciliteren een deel van de studie door een financiële bijdrage of studie-uren beschikbaar te stellen. Soms staat daar weer tegenover dat docenten zich moeten vastleggen om, na behalen van de bevoegdheid, een aantal jaren aan de school verbonden te blijven. Het behalen van de vereiste bevoegdheid, naast het werk op school, vraagt ook veel eigen tijd en doorzettingsvermogen van de docenten.

Vraag 4 Wat brengt de inzet van onbevoegde docenten organisatorisch met zich mee?

Een school moet voor de start van elk schooljaar, bij een vrijkomend aantal lessen, goed afwegen wat de meest gewenste koers is. Is het verstandig het rooster te vullen met de in dienst zijnde docenten? Is het raadzaam om nieuwe docenten te werven? Zijn die te vinden?

Ook door het schooljaar heen zijn er organisatorische kwesties. Zo zijn studerende docenten vaste dagdelen niet beschikbaar voor taken die buiten het eigenlijke lesgeven vallen (ouderavonden, teamvergaderingen).

3.2 Bevindingen vmbo (Gevalsstudies 4 t/m 7)

Achtergrond

In de vmbo-gevalsstudies zien we dat nogal eens PABO-gediplomeerde docenten worden ingezet die weliswaar niet (geheel) bevoegd zijn maar wél beschikken over goede pedagogische kwaliteiten. Die kwaliteiten worden in eerste instantie belangrijker gevonden dan de vakinhoudelijke, omdat het hier gaat om onderwijs aan kwetsbare leerlingen, vooral in de lagere leerjaren en voor de vakinhoudelijk minder vereisende niveaus. Voordat deze leerlingen aan vakinhoudelijk leren toekomen, moeten ze het vertrouwen in hun mogelijkheden (her)vinden. Van deze docenten wordt met andere woorden in de eerste plaats interpersoonlijke competentie verwacht: omgaan met leerlingen en met een klas, conflicten hanteren, lastige gesprekken met ouders voeren.

In samenhang met bovenstaande overwegingen streeft men naar "minder handen voor de klas" en naar meer structuur voor de leerlingen in een vertrouwde sfeer. Door een grotere gerichtheid op wat de leerlingen nodig hebben, hoopt men gedragsproblemen te verminderen en schooluitval te voorkómen. In gevalstudie 7 zijn er sinds de invoering van leergebieden minder gedragsproblemen in de lessen en is de schooluitval sterk gereduceerd.

Soms wordt het meer gestructureerde onderwijs gegeven in de vorm van aparte vakken, maar vaker in het kader van vakoverstijgende lessen in leergebieden of geïntegreerde vakgebieden. Het uitgangspunt voor het onderwijs wordt daarmee verschoven van het vak naar de leerlingen en hun mogelijkheden. Er wordt geprobeerd meer samenhang aan te brengen in de verschillende vakinhouden, volgens onder andere het principe van TVS (Toepassing, Vaardigheden, Samenhang). Zo moet het onderwijs interessanter worden voor de leerlingen en beter te begrijpen. De docenten die on(der)bevoegd lesgeven in een leergebied zijn ofwel Pabo-gediplomeerd of eenvakkig tweedegraads bevoegd. Zij

moeten zich verdiepen in aan hun eigen vak(ken) verwante vakken. Als voldoende bevoegde docenten beschikbaar zijn binnen een team is er sprake van teambevoegdheid.

De onbevoegde docenten zijn meestal jonger dan hun bevoegde collega's. Zij staan, misschien mede hierdoor, open voor vernieuwing en zijn bereid veel tijd en energie in hun onderwijstaak te stoppen. Ook staan ze vaak dicht bij de leerlingen. De andere kant van de medaille is dat jonge docenten minder ervaren zijn. De meesten zijn overigens, naast hun onderwijstaak, bezig met het behalen van een bevoegdheid.

We vatten de bevindingen weer samen in de vorm van vragen en oplossingen.

Vragen en oplossingen

Vraag 1 Hoe wordt de kwaliteit bewaakt van het onderwijs dat gegeven wordt door onbevoegde docenten?

Het belang van de vakinhoud wordt door iedereen onderschreven. Het behalen van een bevoegdheid wordt door eigenlijk alle betrokkenen belangrijk gevonden voor de kwaliteit van het gegeven onderwijs. Over de graad van bevoegdheid en de wijze waarop deze behaald moet worden verschillen de meningen enigszins (zie ook onder vraag 6).

De PABO-gediplomeerde docenten geven meestal les in aardrijkskunde, geschiedenis of Nederlands. De inhoud van deze vakken, verwant aan basisschoolvakken, verschilt qua vereist niveau voor bijvoorbeeld LWOO- en BB-klassen niet veel van dat voor groep 8 van de basisschool. Voor andere vakken en andere stromen (zoals de theoretische leerweg) kiezen de scholen liefst voor bevoegde docenten, en ook de docenten zelf zijn terughoudend op dit punt.

Binnen de scholen zien we verder de gebruikelijke procedures om de kwaliteit van de docenten in de gaten te houden, zoals intervisie en functioneringsgesprekken. Het verschilt van school tot school hoe structureel deze gebruikt worden.

Vraag 2 Hoe wordt gezorgd voor begeleiding van onbevoegde docenten?

Onbevoegde docenten krijgen overal ondersteuning door bevoegde collega's, ofwel informeel (bij elkaar binnenlopen) ofwel structureel. Een combinatie van beide heeft de voorkeur. In enkele gevallen is er ondersteuning door externe deskundigen (bv. van een opleidingscentrum).

We hebben goede voorbeelden gezien van het structureel samenwerken van een onbevoegd met een bevoegd docent. Het eerste voorbeeld is de "maatjes"-pilot in gevalsstudie 5. Daarin wordt gewerkt in koppels van een bevoegd en een onbevoegd docent, binnen een team met veel mogelijkheden voor ondersteuning door bevoegden en voor coaching. Ook in gevalsstudie 7 is sprake van structurele samenwerking tussen een onbevoegd en een bevoegd docent, die samen een leergebied behartigen aan de hand van thema's.

Ondersteuning voor de vakinhoud wordt o.a. gevonden in het PTA, programma toetsing en afsluiting, dat voor een vak per leerjaar en per niveau aangeeft welke stof er is en welke toetsen moeten worden afgenomen. Ook zijn er nuttige methoden en materialen. Voor sommige leergebieden zijn er speciaal ontwikkelde methoden met samenhangende vakinhoudelijke informatie. Er zijn gemeenschappelijke databases met materialen en opdrachten die gevuld worden door docenten en ontwikkelaars. Ook bestaan er goede elektronische hulpmiddelen waarmee gemakkelijk informatie kan worden opgezocht en getoond in verband met actuele onderwerpen.

Er is op diverse scholen zorg voor wat docenten aan vernieuwingen kunnen verwerken. Men heeft oog voor het eigen tempo van de docenten, zoals men dat ook heeft voor het eigen tempo van de leerlingen.

Vraag 3 Hoe worden onbevoegde docenten gefaciliteerd?

Van docenten die onbevoegd lesgeven wordt verwacht dat zij binnen twee jaar hun bevoegdheid halen voor het vak in kwestie. Net zoals voor havo-vwo-docenten geldt hier dat er voor de studie een beroep kan worden gedaan op een bijdrage uit het scholingsfonds van het ministerie van OCW. Ook in het vmbo faciliteren scholen de docenten door een financiële bijdrage of studie-uren beschikbaar te stellen, en moeten de docenten zelf nog veel tijd en doorzettingsvermogen investeren om, naast het dagelijkse werk, de vereiste bevoegdheid te behalen.

Vraag 4 Wat brengt de inzet van onbevoegde docenten organisatorisch met zich mee?

Voor de schoolleiding is het elk schooljaar een hele toer om de organisatie rond te krijgen en de belasting op een redelijke manier over de docenten te verdelen. Wie kan waar worden ingezet, moet er nieuw personeel worden geworven? Als dat niet te krijgen is, willen de scholen de leerlingen niet in de kou laten staan en wordt een beroep gedaan op beschikbare onbevoegde docenten.

Het inzetten van onbevoegde docenten kent grenzen. Zij kunnen geen vaste aanstelling krijgen, alleen een verlengde tijdelijke aanstelling. En bij krimp in de formatie staan ze zwak.

In het kader van leergebieden worden er meestal nieuwe teams gevormd. Als er binnen elk team voor elk vak een bevoegd docent beschikbaar is, is er sprake van 'teambevoegdheid' in de zin van de wet BIO. Dergelijke teams hebben veel ruimte om het onderwijs grotendeels zelf te organiseren.

Vraag 5 Hoe wordt omgegaan met weerstanden van docenten en ouders?

Scholen moeten manieren vinden om docenten te motiveren die onvrijwillig worden ingezet om deels onbevoegd of vakoverstijgend les te geven. Ook moeten zij in discussie met andere docenten die, bijvoorbeeld vanuit de bovenbouw naar de onderbouw kijkend, weerstand hebben tegen de vernieuwingen. Voorts moet men manieren vinden om ouders te betrekken bij de ontwikkelingen, en oplossingen te vinden voor mogelijke weerstanden van hun kant.

Vraag 6 Is een tweedegraads bevoegdheid voor het vmbo wel nodig?

Er is behoefte aan een regeling die meer maatwerk mogelijk maakt voor het behalen van een bevoegdheid. Er zijn ideeën over een eventuele speciale vmbo-bevoegdheid. Zie hiervoor het einde van de Conclusies.

4 Resultaten voor beroepsidentiteit

Evenals voor het onbevoegde lesgeven in paragraaf 3, bespreken we hier de bevindingen voor de beroepsidentiteit apart voor havo-vwo en voor het vmbo.

4.1 Bevindingen havo-vwo

De door de respondenten genoemde factoren die positief van invloed zijn op hun beroepsidentiteit zijn overduidelijk in de eerste plaats intrinsiek. Men noemt in verschillende toonaarden de passie voor een vak in combinatie met de aantrekkelijkheid van het werken met jonge mensen die men kan interesseren voor hoe de wereld van dat vak in elkaar zit. Het wordt belangrijk gevonden dat je als docent voldoende vakkennis hebt, bevoegd én bekwaam bent, voldoende mogelijkheden hebt om uit de leerlingen te halen wat er in zit. Dit vraagt hart voor leerlingen en voor de school. Een beperking die in dit opzicht genoemd wordt is dat een docent zich niet gemakkelijk verder inhoudelijk kan ontwikkelen. Er komen elk jaar weliswaar nieuwe leerlingen, maar deze stellen de docent steeds voor dezelfde sóórt uitdaging. Daar tegenover staat dat het een geweldige ervaring blijft als leerlingen opeens iets echt begrijpen over een moeilijk onderwerp.

Een intrinsieke factor van ruimere strekking is de overtuiging van docenten dat zij een belangrijke maatschappelijke bijdrage leveren als zij ervoor zorgen dat leerlingen hun mogelijkheden ontwikkelen en zo hun weg vinden in de maatschappij.

Extrinsieke factoren spelen volgens de geïnterviewden een mindere rol. Positief is dat de schoolvakanties voor docenten samenvallen met die van hun kinderen. Negatief is dat de salarissen niet in overeenstemming zijn met het vele en veeleisende werk, en dat doorgroeimogelijkheden binnen een school, bijv. naar een managementfunctie, doorgaans beperkt zijn.

Overigens maken sommige docenten in de scholen zich zorgen over de maatschappelijke status van hun beroep. Zelf hebben zij vier jaar of langer hard gestudeerd om een bepaald vak te mogen geven. Zij vinden dat aan hun vak afbreuk wordt gedaan als het steeds vaker onbevoegd gegeven wordt. De maatschappelijke status van het beroep moet worden verbeterd door betere arbeidsvoorwaarden te creëren. Als het beroep inhoudelijk en qua arbeidsvoorwaarden aantrekkelijker wordt, biedt dat betere perspectieven op bestrijden van het lerarentekort dan het inzetten van onbevoegd docenten.

4.2 Bevindingen vmbo

Net zoals voor havo-vwo blijken intrinsieke factoren voor het vmbo veruit de belangrijkste. Een verschil is dat pedagogische bekwaamheid voorop gesteld wordt, met name voor de lagere leerjaren en niveaus. Voor deze specifieke leerlingen, die niet gemakkelijk leren en vaak met problemen kampen, moet een veilige sfeer worden geschapen waarin ze tot leren kunnen komen. De vakinhoudelijke en didactische bekwaamheden van de docenten komen op de tweede plaats, belangrijk om de leerlingen tot leren te brengen. Bevoegdheid staat dus niet voorop, maar wordt wel degelijk gezien als een factor van belang voor succesvol lesgeven.

Net zoals voor havo-vwo wordt voor het vmbo als intrinsiek motiverende factor de maatschappelijke waarde genoemd van het lesgeven, omdat het bijdraagt aan een betere toekomst voor de leerlingen. Een niet te onderschatten factor is dat docenten plezier hebben in de uitoefening van hun vak, dat gekenschetst wordt als "soms irritant, maar meestal erg dankbaar werk". Ook het collegiale karakter van het docent-zijn is een positieve factor.

Als extrinsiek belangrijke factor wordt, net zoals voor havo-vwo, een behoorlijk salaris genoemd; hieraan schort het vooralsnog, aldus de geïnterviewden.

5 Conclusies en discussie

5.1 Conclusies betreffende on(der)bevoegd lesgeven

Er zijn sinds de wet BIO (augustus 2006) veranderingen in de formele bevoegdheidseisen. Een daarvan is dat dispensatie van de inspectie voor de inzet van een onbevoegde docent niet meer nodig is. Deze verandering heeft gevolgen voor de inzet van docenten en voor de wijze waarop tegen onbevoegd lesgeven wordt aangekeken.

Wij hebben in ons onderzoek een momentopname gemaakt van de lopende processen in de onderbouw VO en een stand van zaken beschreven van juni tot oktober 2008. We bespreken eerst de conclusies die gelden voor havo-vwo én vmbo, en daarna enkele specifieke conclusies voor het vmbo.

Conclusies voor havo-vwo én vmbo

De inzet van on(der)bevoegde docenten gebeurt meestal uit nood, vanwege een tekort aan bevoegde docenten, en hangt soms samen met een meer bewuste keuze waarin men van de nood een deugd maakt. Er worden in geen geval zomaar mensen voor de klas gezet. We hebben over het geheel genomen vooral gezien dat er zorgvuldig wordt gehandeld binnen de mogelijkheden.

Docenten die zonder de vereiste bevoegdheid lesgeven zijn vaker **onder**bevoegd dan **on**bevoegd. Ze zijn in veruit de meeste gevallen bezig met het behalen van een extra bevoegdheid. Ze doen dat dus niet vanuit het niets, hebben meestal een vakmatige ondergrond, zij het in een ander vak dan waarin ze op dat moment onbevoegd lesgeven, en een goede pedagogisch-didactische ondergrond. Zij-instromers komen vanuit een beroep dat vaak jarenlang is uitgeoefend en kunnen gebruikmaken van de daar opgedane ervaringen. Het proces op weg naar bevoegdheid begint in het ongunstigste geval met vakinhoudelijk "drie lessen vóór zijn op de leerlingen" maar kan resulteren in onderwijs dat vakinhoudelijk verbreed en verdiept is. Het motto van enkele scholen: "liever bekwaam dan bevoegd" doet geen afbreuk aan het belang dat men hecht aan bevoegdheid. Dit blijkt simpelweg uit het feit dat men bevoegde docenten inzet waar deze beschikbaar zijn.

On(der)bevoegde docenten en hun leiding vinden het in het merendeel van de gevallen essentieel dat er een bevoegdheid wordt behaald. Dat geldt deels vanwege de formele kanten van de aanstelling (o.a. de rechtspositie), maar vooral vanwege de erkenning van het belang van vakinhoudelijke ondergrond voor het op peil houden van de kwaliteit van het onderwijs. Wel zijn er geluiden dat het gemakkelijker zou moeten worden om een tweede bevoegdheid te behalen voor hen die al over één bevoegdheid beschikken.

We zien dat scholen zo goed mogelijk gebruik willen maken van de deskundigheid die al aanwezig is. We kunnen op basis van onze bevindingen niet vaststellen of er voldoende zorg is voor een personeelsbeleid dat ook op de langere termijn de kwaliteit van het onderwijs waarborgt.

Naast bewaking van de kwaliteit van het onderwijs is het essentieel dat de begeleiding van onbevoegde docenten goed geregeld wordt, dat er facilitering is voor hun studie, en dat de organisatie van het geheel van docenten, lessen, materialen, lokalen enzovoort klopt. We hebben in de paragrafen 3.1 en 3.2 de vragen en antwoorden in dit verband op een rij gezet.

Specifieke conclusies voor het vmbo

Dat men voor het vmbo bekwaamheid minstens even belangrijk vindt als bevoegdheid heeft direct te maken met de leerlingen, met name in LWOO- en BasisBeroeps-klassen, die baat hebben bij structuur en rust door 'minder handen voor de klas'. Er is discussie over het soort bevoegdheid die met name voor de eerste leerjaren en de praktijkgerichte niveaus vereist zou moeten worden. Zie ook het slot van deze paragraaf.

Als we het hebben over on(der)bevoegd lesgeven, gaat het in de vmbo-gevalsstudies voor een groot deel om Pabo-gediplomeerde docenten die beschikbaar zijn en goede pedagogische kwaliteiten hebben. Zij geven on(der)bevoegd les in vakken als wiskunde en Nederlands, vakken dus die verwant zijn aan basisschoolvakken (rekenen en taal). Deze docenten en eenvakkig tweedegraads bevoegde docenten worden ook ingezet in het kader van leergebieden, waarbinnen vakoverstijgend les wordt gegeven. De 'teambevoegdheid' is nog niet altijd geregeld volgens de wettelijke eisen hiervoor. Er wordt hierbij aangetekend dat een ontwikkeling naar lesgeven in leergebieden een vernieuwing is die vele jaren nodig heeft.

Een speciaal punt voor het vmbo is dat men moet bedenken hoe om te gaan met weerstanden die docenten, leerlingen of ouders mogelijk hebben in verband met de vernieuwde vorm van lesgeven in leergebieden.

We gaan tot slot in op de kwestie van een eventuele speciale bevoegdheid voor het vmbo. De OGVO (Onderwijsgemeenschap Venlo & Omstreken) en ook andere Limburgse VO-besturen vinden het een

groot probleem dat in het vmbo een VO-bevoegdheid nodig is. Zij zijn, in samenwerking met andere betrokkenen¹², bezig met een initiatief om het behalen van een bevoegdheid gemakkelijker te maken. Men wil een 1-jarige opleiding ontwikkelen in het kader van het regionale arbeidsmarktplatform, in het leven roepen om het lerarentekort te bestrijden. De bedoeling is eigenlijk om de derdegraads bevoegdheid te doen herleven die heeft bestaan tot 1985 en waarmee men bevoegd was om les te geven op de toenmalige MAVO en het LBO. Men wil met dit initiatief opnieuw de discussie aangaan die een paar jaar geleden zonder succes gevoerd is. Kernpunt voor deze discussie is het omgaan met de gedragsmatige kant die in het lesgeven aan vmbo-leerlingen zo'n grote rol speelt.

5.2 Conclusies betreffende beroepsidentiteit

Een bevinding die naar voren komt uit het geheel van de gevalsstudies is dat er een proces gaande is waarin de identiteit van docent-zijn verschuift van 'oud' naar 'nieuw'.

De 'oude' docent studeerde een *vak*, en kon tijdens de ruime studietijd naast gedegen vakkennis ook veel algemene ontwikkeling opdoen. Het lesgeven daarna leerde je met vallen en opstaan.

De 'nieuwe' docent wordt opgeleid tot *docent*, waarbij het vak niet per definitie op de eerste plaats staat. In SBL¹³-termen: de vakinhoudelijke & didactische competentie is één van de zeven vereiste competenties. Daarnaast is belangrijk dat docenten interpersoonlijk competent zijn: op een professionele manier kunnen omgaan met leerlingen en collega's, en dat ze pedagogisch competent zijn: in staat om leerlingen in een veilige werkomgeving houvast te bieden zodat zij zich sociaal-emotioneel en moreel kunnen ontwikkelen. Met name uit het vmbo kwamen ondubbelzinnige signalen voor het vereist zijn van deze pedagogische competentie als voorwaarde voor het aan de orde stellen van vakinhoudelijke onderwerpen. Hierbij tekenen wij aan dat de competenties weliswaar onderscheiden worden, maar niet gemakkelijk te scheiden zijn. Vakinhoudelijke en pedagogische competenties zouden samen moeten gaan en elkaar versterken.

Een voorbeeld van 'nieuwe docenten' zijn docenten die in leergebieden werken. Als zij vrijwillig en enthousiast aan de slag kunnen om zich, vanuit de bevoegdheid voor één vak, lesstof uit andere vakken eigen te maken en die te gebruiken in vakoverstijgende thema's, kan dat als een verrijking van het docentschap beschouwd worden. We hebben geen informatie verkregen over hoe dit werken in leergebieden uitpakt als docenten onvrijwillig moeten meedoen, omdat de meeste scholen docenten vooralsnog op basis van vrijwilligheid inzetten. Tenslotte wordt, vanuit het perspectief van een leidinggevende, over de 'nieuwe docenten' gezegd dat deze gevoeliger zijn voor verschillen tussen leerlingen en daarop beter weten aan te sluiten in hun lessen. Ook zijn de 'nieuwe docenten' gevoeliger voor wat er ná het door hen gegeven onderwijs komt. Zij vragen zich meer af wat er van leerlingen gevraagd zal worden door een vervolgopleiding, en wat door de maatschappij.

5.3 Discussie

Op basis van zeven gevalsstudies is niet te zeggen hoe representatief de bevindingen zijn voor het gehele veld. We hebben in ieder geval bij de keuze van de scholen gelet op geografische spreiding, spreiding over onderbouw havo/vwo en vmbo, over brede scholengemeenschappen en kleinere scholen, en over scholen die vakoverstijgend werken en scholen die meer traditioneel lesgeven¹⁴. Binnen elke school spraken we met minstens twee docenten of leidinggevenden, die elkaar konden aanvullen en corrigeren. Het ging in dit deel van het onderzoek dan ook niet om generalisatie van de bevindingen. Doel was aansprekende voorbeelden te vinden van de problematiek die het onbevoegde lesgeven met zich meebrengt en oplossingen daarvoor. Die voorbeelden zijn gevonden, en we hopen dat andere scholen daarin inspiratie kunnen vinden voor hun eigen aanpak van de problemen.

Als onderzoekers hebben wij de bevindingen gebruikt om aanbevelingen te formuleren. De aanbevelingen uit het rapport over het onderzoek als geheel (uit Van Daalen, Vrieze, Karsten & Van Kessel, 2008) nemen we hier integraal over.

¹² Betrokken zijn Hogeschool Zuid en Fontys Hogescholen. De gedachte is geïnspireerd door het Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt (SBO).

¹³ SBL staat voor Stichting Beroepskwaliteit Leraren.

¹⁴ Diephuis en van Kasteren (2003) beschreven vier scenario's als modellen van vernieuwing, waarbij scenario 1 het dichtst ligt bij de vertrouwde manier van lesgeven en scenario 4 het meest vernieuwend is. Elk scenario wordt beschreven vanuit de samenhang die wordt aangebracht in de leerstof en tussen de vakken. Die samenhang kan bestaan uit samenwerking tussen vakdocenten met de schoolvakken als uitgangspunt, uit combinaties van vakken in de vorm van meer geïntegreerde opdrachten of projecten, tot en met integratie van vakken in een groter geheel als een leergebied.

6 Aanbevelingen uit het onderzoek als geheel

Het onderzoek is begonnen met de vraag naar oplossingen voor het onbevoegd lesgeven in de onderbouw, zowel in vakgerichte lessen als binnen leergebieden. Uit ons onderzoek blijkt dat er eigenlijk geen echte oplossing is. Zowel uit het survey als uit de gevalsstudies blijkt dat docenten en schoolleidingen hechten aan bevoegdheden. Alleen in noodgevallen worden onbevoegde docenten ingezet, met name bij een tekort aan bevoegde docenten. Scholen zetten liever een onbevoegde docent voor de klas dan een klas naar huis te moeten sturen. Een bewuste keuze voor inzet van Pabo-gediplomeerde docenten als on(der)bevoegden wordt alleen gemaakt voor de lagere leerjaren en het praktijkgerichte onderwijs in het vmbo. Van on(der)bevoegde docenten wordt meestal verwacht dat ze alsnog een bevoegdheid behalen. Op basis van ons onderzoek doen we de volgende aanbevelingen.

7.1 Aanbevelingen met betrekking tot bevoegdheden

Bovenschools:

- Waardeer de manier waarop scholen omgaan met on(der)bevoegden. Nergens wordt bevoegdheid zomaar losgelaten. De scholen roeien met de riemen die ze hebben, en maken daarbij van de nood een deugd.
- Overweeg invoering van een speciale bevoegdheid voor het vmbo. Er bestaan hiervoor reeds plannen. De OGVO (Onderwijsgemeenschap Venlo en Omstreken) en andere Limburgse VO-besturen zijn, in samenwerking met overige betrokkenen¹⁵, bezig met een initiatief om een éénjarige opleiding te ontwikkelen in het kader van het regionale arbeidsmarktplatform, in het leven roepen om het lerarentekort te bestrijden. Zo zou de derdegraads bevoegdheid herleven die heeft bestaan tot 1985 en waarmee docenten les mochten geven op de toenmalige mavo en het lbo. Dit initiatief heropent de discussie die een paar jaar geleden zonder succes gevoerd is. Kernpunt voor deze discussie is het omgaan met de gedragsmatige kant die in het lesgeven aan vmbo-leerlingen zo'n grote rol speelt.
- Maak in het algemeen meer maatwerk mogelijk in het behalen van een aanvullende bevoegdheid voor docenten die al een bevoegdheid hebben.

Op schoolniveau:

- Faciliteer docenten die een opleiding volgen om hun bevoegdheid te behalen: in tijd, kosten van de opleiding, reiskosten, een bonus.
- Zorg dat on(der)bevoegde docenten voor hun lesgeven ondersteuning en begeleiding krijgen van collega's en van de schoolleiding. Zie voor een voorbeeld de 'maatjes'-pilot in gevalsstudie 5, waar een bevoegd docent structureel samenwerkt in een koppel met een onbevoegd 'maatje', binnen een ruimer team met veel mogelijkheden voor ondersteuning en coaching. Ook gevalsstudie 7 laat zo'n voorbeeld zien. Zorg waar mogelijk voor ondersteuning door externe deskundigen, bijvoorbeeld van een opleidingscentrum.
- Zorg voor feedback op het onderwijs dat gegeven wordt door on(der)bevoegde docenten: door middel van collegiale intervisie, en periodieke functioneringsgesprekken.
- Kijk niet alleen naar de korte termijn: hoe krijgen we het rooster rond? maar zorg ook voor een goed personeelsbeleid op langere termijn.

7.2 Aanbevelingen met betrekking tot leergebieden

Op schoolniveau:

- Als er leergebieden ingevoerd worden, neem daarvoor dan ruim de tijd. Het is een complex vernieuwingsproces.
- Voer leergebieden niet in 'van bovenaf', maar in overleg met de betrokken docenten. In gevalsstudie 7 zijn de teams die elk een leergebied behartigen, tevreden over de ruimte die ze hebben om het onderwijs grotendeels zelf te organiseren.
- Zorg voor goede ondersteuning. Zorg dat de tijd en inspanning die docenten investeren gewaardeerd wordt in de vorm van aandacht, middelen, beloning.
- Zorg voor de beschikbaarheid van methoden en materialen. Voor sommige leergebieden zijn er speciaal ontwikkelde methoden met samenhangende informatie uit de betrokken vakken. Er zijn

¹⁵ Betrokken zijn Hogeschool Zuid en Fontys Hogescholen. De gedachte is geïnspireerd door het Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt (SBO).

gemeenschappelijke databases beschikbaar met materialen en opdrachten die gevuld worden door docenten en ontwikkelaars (zie bijvoorbeeld LINC! in gevalstudie 7). Ook bestaan er elektronische hulpmiddelen waarmee gemakkelijk informatie kan worden getoond in verband met actuele onderwerpen.

- Zorg voor leernetwerken. Ga kijken bij andere scholen hoe zij leergebieden invoeren. Welke ervaringen hebben zij ermee? Wat gaat goed of minder goed? Welke methoden en materialen gebruiken zij? Zie bijvoorbeeld de website van het CPS¹⁶ waar docenten die in leergebieden werken ervaringen kunnen uitwisselen.
- Neem weerstanden tegen de vernieuwingen, van docenten en van ouders, serieus. Betrek hun argumenten als waardevolle informatie in de voortgang en bijsturing van het proces.

¹⁶ <http://download.cps.nl/download/Onderbouw%20vo/Videosleergebieden.htm>

7 Geraadpleegde literatuur

- Boogaard, M., Blok, H., Eck, E. van, & Schoonenboom, J. (2004). *Ander onderwijs, minder leraren*. SCO-rapport 718. SCO-Kohnstamm Instituut, Universiteit van Amsterdam.
- Commissie Leraren (2007). *LeerKracht!* Advies van de Commissie Leraren in opdracht van het ministerie van OCW.
- Derriks, M., & Geijsel, F. (2006). *Vooruitlopen op de wet. Ervaringen van scholen met de beleidsregel Vernieuwing Onderbouw VO 2005-2006*. SCO-rapport 752. SCO-Kohnstamm Instituut, Universiteit van Amsterdam.
- Diephuis, R., & Kasteren, R. van (2003). *Scenario's voor een herontwerp van de basisvorming*. Verschenen in opdracht van het VVO (nu Schoolmanagers_VO) in juni 2003.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2007). *Actieplan LeerKracht van Nederland. Beleidsreactie op het advies van de Commissie Leraren*.
- Onderwijsraad (2006). *Waardering voor het leraarschap*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2007). *Leraarschap is eigenaarschap*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Voncken, E., Derriks, M., Ledoux, G., Slegers, P., & Kock, J. de (2007). *Een hele toer. Ervaringen van schoolleiders en docenten met de vernieuwing van de onderbouw VO* (Rapportnummer 794). Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Vrieze, G., & Gennip, H. van (2007). *Beroeps- en functievorming bij intern begeleiders*. Nijmegen: ITS.
- Vrieze, G., Mok, A., & Smit, F. (2004). *Beroepsonderwijs als integrale beroepsvorming*. Nijmegen: ITS.